

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií – Katedra německých a rakouských studií

Pavel Bobek

BAVORSKÁ CSU A RAKOUSKÁ ÖVP:

**postmateriální společnost,
kartelizované politické strany?**

Diplomová práce

Praha 2012

Autor práce: **Pavel Bobek**

Vedoucí práce: **PhDr. Miroslav Kunštát, PhD.**

Rok obhajoby: **2012**

Bibliografický záznam

BOBEK, Pavel. *Bavorská CSU a rakouská ÖVP: postmateriální společnost, kartelizované politické strany?* Praha, 2012. 63 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Miroslav Kunštát, PhD.

Abstrakt

Jak bavorská, tak rakouská společnost prochází od roku 1945 značnou proměnou: obě zažívají dlouhé období ekonomického růstu spojené s etablováním sociálního státu a explozí vzdělanosti – a v souvislosti s tím i dochází i k proměně hodnot společnosti a přechodu od materiální k (přínejmenším částečně) postmateriální společnosti. Tyto procesy však doprovází také silící veřejný nesouhlas se směřováním politiky a pokles zájmu obyvatel o volby a o aktivní angažmá v politických stranách. Obzvláště velké, dominantní strany typu *catch-all*, jako například bavorská CSU (Křesťansko-sociální unie v Bavorsku) a rakouská ÖVP (Rakouská lidová strana), v souvislosti s těmito změnami postupně ztrácejí jak své voliče, tak i členy.

Jak ukazuje tato diplomová práce, vývoj v obou sledovaných oblastech – Bavorsku a Rakousku – je v mnoha ohledech obdobný, což souvisí s místní politickou kulturou, jež se i přes jisté lokálně významné rozdíly vyznačuje řadou společných charakteristik. Stejně tak se i oběma sledovaným stranám – CSU a ÖVP – daří se novým společenským podmínkám přizpůsobovat, zejména co se stranického financování týče. Práce však odhaluje, že tato adaptace vykazuje mnoho odlišných znaků, nežli předpokládá teorie zabývající se touto změnou – teorie kartelizace. Souvislost mezi teorií postmaterialismu a kartelizace je tedy platná jen částečně; i tak se ovšem obě teorie ukázaly být nápomocnými k pochopení a interpretaci procesů probíhajících v bavorské a rakouské společnosti od konce druhé světové války dodnes.

Abstract

Both the Bavarian and Austrian societies have been undergoing a broad process of change since 1945: they have experienced a long period of economical growth, a rise of

standards in terms of social welfare and education, and thus a value change and a switch to at least partly postmaterial society. Accompanying this change, however, there has also been more public disapproval towards the official policies, the number of people going to the polls has sunk and so has the number of people who are likely to become involved in party politics. Particularly the big, dominant *catch-all* parties, such as CSU (Christian Social Union of Bavaria) and ÖVP (Austrian People's Party), have been losing their voters and members.

As the thesis shows, the developments in both societies are quite similar, as the political culture of Bavaria and Austria – in spite of certain differences – shares many common characteristics. Also, both CSU and ÖVP did partly manage to adapt to the new circumstances, particularly in terms of party funding. Anyway, they did not fully follow the pattern of cartelisation to pursue this adaptation. This reveals the link between postmaterialist change and the development to cartel party to be only partly valid; however, both theories have proved to be helpful in understanding processes taking place in both Bavarian and Austrian societies from 1945 until today.

Klíčová slova

Německo – Bavorsko – Rakousko – CSU – ÖVP – politické strany – catch-all party – Volkspartei – kartelová strana – postmaterialismus

Keywords

Germany – Bavaria – Austria – CSU – ÖVP – political parties – catch-all party – Volkspartei – cartel party – postmaterialism

Rozsah práce (úvod, stať, závěr): 119 744 znaků včetně mezer, tj. 66,5 normostran

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně a užil pouze uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

Praha, 16. května 2012

Pavel Bobek

TEZE DIPLOMOVÉ PRÁCE

Jméno:

Pavel Bobek

E-mail:

paweel@centrum.cz

Semestr:

IV.

Akademický rok:

2010/11

Název práce:

Problémy velkých stran na příkladu bavorské CSU a rakouské ÖVP

Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok):

LS 2010/11

Vedoucí diplomního semináře:

PhDr. Miroslav Kunštát, PhD. / Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

Vedoucí práce (není povinné):

PhDr. Miroslav Kunštát, PhD.

Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek):

Výběr tématu práce proběhl v návaznosti na předchozí studium autora práce, v jehož rámci byl obeznámen s teoretickým instrumentárem komparativní politologické vědy, a v souvislosti s jeho předchozím odborným zájmem o bavorskou CSU. Autor považuje za vhodné se tomuto tématu věnovat dále a rozšířit jej o komparaci s jazykově a kulturně příbuznou rakouskou ÖVP. Srovnání obou stran bylo naposledy na úrovni relevantní literatury provedeno v roce 1984. Dále je přesvědčen, že práce převážně politologického charakteru může být obohacením odborného portfolia KNRS.

Předpokládaný cíl (5 řádek):

Cílem práce je ukázat pomocí souboru parametrů (jako jsou např. volební účast, členská základna atp.), nakolik se celoevropský fenomén rostoucích problémů velkých politických stran týká bavorské CSU a rakouské ÖVP. Dojde ke zhodnocení situací, v nichž se zkoumané strany nacházejí, k pojmenování pozitivních i negativních aspektů těchto situací pro budoucnost obou stran a konečně ke srovnání těchto situací a aspektů.

Základní charakteristika tématu (10 řádek):

Velké národní politické strany v Evropě (catch-all parties, Volksparteien) procházejí vlivem společenských a hospodářských změn nejpozději od osmdesátých let dvacátého století obdobím změn a turbulencí. Rostoucí problémy na rovinách elektorální (např. růst volatility, klesající volební účast) a organizační (zmenšování členské základny), rovině politického řízení (klesající schopnost efektivně řešit problémy) i rovině systémové (fragmentace stranického systému) se projevují i v případě bavorské CSU a rakouské ÖVP. Obě tyto strany se dosud řadí mezi dominantní komponenty místních stranických systémů. Obě se hodnotí jako křesťansko-demokratické „Volksparteien“, operují ve většinově katolických oblastech a vyznačují se příbuzností z hlediska stranické programatiky i voličstva. Časově se práce zaměří na dobu přibližně od poloviny devadesátých let do roku 2007, tj. období dominance Edmunda Stoibera, resp. Wolfganga Schüssela ve sledovaných stranách (1993-2007, resp. 1995-2007).

Předpokládaná struktura práce (10 řádek):

Úvod

- zdůvodnění výběru tématu, zdůvodnění výběru stran ke komparaci
- heuristická analýza

Hlavní část

- obecná charakteristika fenoménu
- politická kultura v Bavorsku a Rakousku
- nástin situace ve sledovaných stranách a oblastech
- určení parametrů pro srovnání stran
- zkoumání stran na základě parametrů, komparace, mezivýsledky (jádro práce); podkapitoly = jednotlivé parametry (např.: schopnost rekrutování členů)
- výsledky komparace, celkové zhodnocení situace u CSU x ÖVP; event. výhled

Závěr

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

- Beyme, Klaus von: Parteien im Wandel. Von den Volksparteien zu den professionalisierten Wählerparteien. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2000.
- Dalton, Russell J. (ed.): Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Detterbeck, Klaus: Der Wandel politischer Parteien in Westeuropa. Eine vergleichende Untersuchung von Organisationsstrukturen, politischer Rolle und Wettbewerbsverhalten von Großparteien in Dänemark, Deutschland, Großbritannien und der Schweiz, 1960-1999. Opladen: Leske und Budrich, 2002.
- Jun, Uwe / Niedermayer, Oskar / Wiesendahl, Elmar (Hg.): Zukunft der Mitgliederpartei. Opladen: Verlag Barbara Budrich, 2009.
- Kießling, Andreas: Die CSU. Machterhalt und Machterneuerung. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.
- Mintzel, Alf: Die CSU-Hegemonie in Bayern. Strategie und Erfolg; Gewinner und Verlierer. Passau: Wiss.-Verl. Rothe, 1998.
- Mintzel, Alf: Die Volkspartei. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1984.
- Müller, Kay: Schwierige Machtverhältnisse. Die CSU nach Strauß. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.
- Pelinka, Anton: Vom Glanz und Elend der Parteien. Struktur- und Funktionswandel des österreichischen Parteiensystems. Innsbruck: StudienVerlag, 2005.
- Poguntke, Thomas: Parteiorganisation im Wandel. Gesellschaftliche Verankerung und organisatorische Anpassung im europäischen Vergleich. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2000.

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí diplomního semináře		
Garant oboru		

Obsah

ÚVOD	8
1 TEORETICKÁ ČÁST: Postmaterialismus, proměna hodnot a kartelizace politických stran	14
1.1 <i>Postmaterialismus a proměna hodnot</i>	14
1.2 <i>Kartelizace politických stran</i>	17
2 EMPIRICKO-ANALYTICKÁ ČÁST: Teoretické koncepty ve světle empirických údajů o společnosti a politických stranách ve sledovaných oblastech	21
2.1 <i>Postmateriální společnost?</i>	21
2.1.1 Bavorsko	21
2.1.1.1 <i>Politická kultura v Bavorsku</i>	21
2.1.1.2 <i>Volební chování</i>	23
2.1.1.3 <i>Členství ve stranách</i>	24
2.1.1.4 <i>Stranický systém</i>	26
2.1.2 Rakousko	27
2.1.2.1 <i>Politická kultura v Rakousku</i>	27
2.1.2.2 <i>Volební chování</i>	30
2.1.2.3 <i>Členství ve stranách</i>	31
2.1.2.4 <i>Stranický systém</i>	33
2.2 <i>Kartelizace politických stran?</i>	35
2.2.1 Bavorská CSU	35
2.2.1.1 <i>Historický vývoj, ideové a programové rysy, vnitřní organizace</i>	35
2.2.1.2 <i>Členové a voliči</i>	39
2.2.1.3 <i>Financování</i>	41
2.2.2 Rakouská ÖVP	43
2.2.2.1 <i>Historický vývoj, ideové a programové rysy, vnitřní organizace</i>	43
2.2.2.2 <i>Členové a voliči</i>	45
2.2.2.3 <i>Financování</i>	48
2.3 <i>Porovnání a vyhodnocení výsledků</i>	51
2.3.1 Postmateriální společnost: Bavorsko versus Rakousko	51
2.3.1.1 <i>Bavorská a rakouská společnost – porovnání</i>	51
2.3.1.2 <i>Postmateriální společnost? – vyhodnocení</i>	53
2.3.2 Kartelizace politických stran: CSU versus ÖVP	54
2.3.2.1 <i>CSU a ÖVP – porovnání</i>	54
2.3.2.2 <i>Kartelizace politických stran? – vyhodnocení</i>	55
ZÁVĚR	58
SUMMARY	61
POUŽITÁ LITERATURA	63

Úvod

Na sklonku šedesátých let dvacátého století se v Bavorsku i Rakousku mohlo zdát, že v místních stranických systémech nastal stav konce dějin. Koncentrační procesy stranických systémů, které probíhaly v padesátých letech, ponechaly v politickém ringu obou zemí pouze tři relevantní politické síly: stranu křesťansko-demokratického ražení (Bavorsko: CSU, Rakousko: ÖVP), stranu sociálně demokratickou resp. socialistickou (SPD, SPÖ) a stranu liberální (FDP, FPÖ). Nahrávat tomu mělo také zamrznutí štěpných linií ve společnosti: Vedle socioekonomického štěpení, rozdělující dělníky a zaměstnance od zaměstnavatelů, podnikatelů a osob samostatně výdělečně činných, hrálo významnou roli štěpení procházející mezi městy a venkovem, tedy centrem a periferií. Náboženská dimenze štěpení také stále hrála svou roli, zejména z hlediska míry religiozity a četnosti návštěv bohoslužeb; v Bavorsku se dále připojoval rozdíl mezi majoritními katolíky a minoritními protestanty. Na základě těchto štěpení byla společnost poměrně stabilně rozdělena, což se vyznačovalo také stabilním rozdělením voličské přízně vůči výše jmenovaným stranám.

Společenské změny konce šedesátých a sedmdesátých let, spojené s reformou doposud silně elitářsky koncipovaného vysokého školství a s následnou explozí vzdělanosti, posíleny světovou hospodářskou recesí přicházející po období bezpříkladného růstu a prosperity, se nejpozději koncem sedmdesátých let začaly projevovat i ve většinové společnosti. Americký politolog Roland Inglehart tento proces změny ve společnostech vyspělých západních států nazval „proměnou hodnot“ (*Wertewandel, value change*).¹ S hloubkou a rozsahem této proměny se v politologickém a sociologickém diskursu začalo hovořit o rozmrznání dosavadních společenských štěpení. Zvýšenou sociální mobilitou a individualizací docházelo k jejich překonávání a zároveň se objevila štěpení nová: zejména postmateriální štěpení, procházející mezi dosud většinovými materialisty a novou skupinou materiálně saturovaných postmaterialistů, rekrutujících se zejména ze vzdělaných, středostavovských, (středo-) levicově smýšlejících vrstev společnosti.

S jistým fázovým zpožděním se pak tyto změny odrazily i na stavu stranických systémů a stran samotných. Sociální mobilita a individualizace způsobily výkyvy v podpoře stran. Touha po nových formách participace přinesla odliv voličů od uren a naopak jejich častější pochody ulicemi. Vznikaly nové strany a nová hnutí, věnující se dosud jen okrajově tematizovaným problémům, jako je ochrana životního prostředí. Mediální revoluce změnila formy masové mobilizace voličů. Politické strany se pokusily se novým podmínkám

¹ Srov. Roland Inglehart: *The Silent Revolution*, Princeton: Princeton University Press, 1977.

přizpůsobit: přehodnotily význam členské základny i politické soutěže, zdroje financí hledaly nově prostřednictvím státního financování stran, v rámci společného zájmu na udržení moci začaly více kooperovat mezi sebou. V devadesátých letech politologové Richard S. Katz a Peter Mair tento nový vývojový stupeň politické strany označili jako „kartelovou stranu“.²

Tolik ideálnětypické představy, vzniklé v posledním půlstoletí na základě zkoumání společností, politických stran a stranických systémů z pozic politologicko-sociologických. Obstojí však i po analytickém přezkoumání? Odpovědět na tuto otázku se se pokusí předkládaná diplomová práce, a to na příkladu porovnání společností Svobodného státu Bavorsko a Republiky Rakousko a dvou tamních politických stran: bavorské CSU (*Christlich-soziale Partei* – Křesťansko-sociální unie) a rakouské ÖVP (*Österreichische Volkspartei* – Rakouská lidová strana).

Pro jasnější vymezení záměru práce bude nutné naši výchozí otázku dále specifikovat. Konkrétně se jedná o tři otázky, které by měly být v této práci zodpovězeny. (1) Za prvé, lze projevy postmaterialismu (spolu s proměnou hodnot) a kartelizace pozorovat jak v Bavorsku, tak v sousedním Rakousku, nebo je možné mezi oběma sledovanými oblastmi zjistit podstatné rozdíly? (2) Za druhé, kam situace vede – k úpadku stran a jejich nahrazení novými stranami a alternativními hnutími, či k jejich úspěšné adaptaci na nové prostředí? (3) A za třetí, existuje přímá souvislost mezi vstupem postmaterialismu do bavorské a rakouské společnosti a kartelizací zdejších stran?

Před začátkem vlastního zkoumání se pokusme o stanovení hypotéz, vycházejících z povšechné znalosti politických a společenských parametrů a moderních dějin Bavorska a Rakouska. (1) Institucionální, politický, sociální a kulturní rámec Bavorska a Rakouska se vyznačuje některými společnými parametry; současně se však v mnoha ohledech a zvláště detailech liší. Tyto rozdíly se ovšem v globálním měřítku jeví být spíše zanedbatelnými, pročež se lze domnívat, že situace v obou státech bude obdobná – koneckonců to předpokládají i oba teoretické koncepty, s nimiž budeme pracovat. (2) Nelze popřít, že se společnost i strany v obou zemích během posledního půlstoletí proměnily. Obě námi sledované strany však nadále existují a dlouhodobě se podílejí na vládě a správě svých zemí. Jejich úpadek nenastal, alternativy se sice prosadily, avšak ne natolik, aby mohly dosavadní strany nahradit. A konečně, (3) souvislost mezi postmaterialismem a kartelizací se zdá být přímá; ostatně procesy, popisované v prvních odstavcích úvodu práce, by měly podle

² Srov. Richard S. Katz / Peter Mair: „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party“, *Party Politics*, Vol. 1, No. 1 (1995), s. 5-28.

teoretiků, kteří je pojmenovali, platit alespoň ve svých základních charakteristikách v celém „západním světě“ univerzálně.

Zaměříme se nyní podrobněji na postup, který povede k zodpovězení těchto tří základních otázek a k potvrzení či vyvrácení právě zformulovaných hypotéz. Předkládaná diplomová práce se z metodologického hlediska chápe být součástí rodiny prací komparativní politologie, využívající jak znalosti teoretických konceptů – v našem případě postmaterialismu (proměny hodnot) a kartelizace stran – tak i důkladného seznámení autora s historickými, politickými a sociologickými parametry sledovaných oblastí. Jedná se o komparaci kvalitativní, jež využívá i ukazatelů kvantitativních a vzhledem k nízkému počtu porovnávaných případů si může dovolit v rámci mezi daných rozsahem této práce o něco komplexnější postihnutí konkrétního případu, než tomu běžně bývá u politologických prací sledujících velkou skupinu případů. Na následujících řádcích a stránkách se tedy pokusíme o „dialog mezi teoretickou myšlenkou a empirickou evidencí“.³ Poznatky, které budou stát na konci této práce, by měly jednak posloužit k bližšímu objasnění obou sledovaných případů, zároveň si kladou za cíl přezkoušet platnost a užitečnost teoretických konceptů, na nichž tato práce staví – postmaterialismu a kartelizace stran.

Základem struktury práce je osvědčené rozdělení na teoretickou a empiricko-analytickou část, nabízející možnost hodnocení na bázi porovnání teoretických východisek se zjištěnou empirií. Cílem je strážlivý styl s logickou, fakty podloženou argumentací, který umožní čtenáři se v textu snadno zorientovat. Teoretická část práce se zaměřuje především na shrnutí a ukotvení základních teoretických východisek, která poskytuje současná politická věda a relevantní autoři ke konceptům postmaterialismu (kap. 1.1) a kartelizace stran (1.2). V empiricko-analytické části dojde v návaznosti na teoretickou základnu ke shromáždění a postupnému vyhodnocování empirických poznatků o bavorské (2.1.1) a rakouské společnosti (2.1.2) v následujících kategoriích: (1) politická kultura, (2) volební chování, (3) členství ve stranách, (4) stranický systém. Poté se těžiště práce přesune k vlastním politickým stranám – bavorské CSU (2.2.1) a rakouské ÖVP (2.2.2), které budou zkoumány v kontextu (1) historického vývoje a programových i ideových rysů, dále (2) vývoje členské základny a základních parametrů vnitřní organizace a konečně (3) z hlediska způsobu financování. Poslední kapitola empiricko-analytické části (2.3) se zaměří na srovnání bavorské a rakouské společnosti s ohledem na její postmateriální proměnu (2.3.1), a na srovnání bavorské CSU a

³ Klaus Detterbeck: *Der Wandel politischer Parteien in Westeuropa. Eine vergleichende Untersuchung von Organisationsstrukturen, politischer Rolle und Wettbewerbsverhalten von Großparteien in Dänemark, Deutschland, Großbritannien und der Schweiz, 1960-1999*. Opladen: Leske & Budrich, 2002, s. 41.

rakouské ÖVP ve vztahu k jejich kartelizaci (2.3.2). V rámci tohoto postupu dojde také k verifikaci teoretických poznatků a hypotéz z úvodní a teoretické části práce.

Co do užité terminologie, drží se práce zavedených standardů, v případě politických stran, organizací apod. preferuje užívání původních (německých) zkratk s případnými dovětky v poznámkách či závorkách. Doslovné citace v němčině a angličtině jsou až na výjimky ponechány v původním znění, aby se zamezilo posunům významů při pokusech o překlad.

Zvláště významnou roli pro vytvoření této práce hrály monografie i sborníky a články zabývající se proměnou politických stran v Evropě, v rámci ní zejména v Německu a Rakousku. Jejich přínos spočíval zejména v uvedení do širších aspektů problému a v poskytnutí vhodných nástrojů a příkladů z hlediska metodologického; přínos v oblasti empirických poznatků stál spíše až na druhém místě. Do této skupiny patří zejména „*Der Wandel politischer Parteien in Westeuropa*“ od Klause Detterbecka,⁴ dále „*Parteienorganisationen im Wandel*“ od Thomase Poguntka,⁵ sborník „*Parties Without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*“ z pera kolektivu amerických politologů,⁶ podobně jako „*Party Elites in Divided Societies. Political Parties in Consociational Democracy*“.⁷ Na pomezí politologické a empirické literatury se nachází text Fritze Plassera „*Parteien unter Stress. Zur Dynamik der Parteiensysteme in Österreich, der BRD und den USA*“,⁸ stejně jako již poněkud zastaralá monografie „*Die Schwesterparteien: CDU, CSU und ÖVP. Ein Vergleich*“, která je však podle zjištění autora posledním pokusem se v širší podobě vydat na cestu srovnávání rakouských lidovců a bavorských křesťanských sociálů.⁹ Dalším příkladem smíšené literatury, která v tomto konkrétním případě kritizuje koncept uvedený ve svém názvu, je obsáhlá monografie dvorního historika CSU Alfa Mintzela „*Die Volkspartei. Typus und Wirklichkeit*“.¹⁰ Čistě historickou materií se zabývá

⁴ Klaus Detterbeck: *Der Wandel politischer Parteien in Westeuropa. Eine vergleichende Untersuchung von Organisationsstrukturen, politischer Rolle und Wettbewerbsverhalten von Großparteien in Dänemark, Deutschland, Großbritannien und der Schweiz, 1960-1999*. Opladen: Leske & Budrich, 2002.

⁵ Thomas Poguntka: *Parteienorganisation im Wandel. Gesellschaftliche Verankerung und organisatorische Anpassung im europäischen Vergleich*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2000.

⁶ Russell J. Dalton / Martin P. Wattenberg (eds): *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

⁷ Kurt Richard Luther / Kris Deschouwer (eds): *Party Elites in Divided Societies. Political Parties in Consociational Democracy*. London: Routledge, 1999.

⁸ Fritz Plasser: *Parteien unter Streß. Zur Dynamik der Parteiensysteme in Österreich, der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinigten Staaten*. Wien: Böhlau, 1987.

⁹ Rainer Nick: *Schwesterparteien. CDU, CSU und ÖVP. Ein Vergleich*. Innsbruck: Inn-Verlag, 1984.

¹⁰ Alf Mintzel: *Die Volkspartei. Typus und Wirklichkeit*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1984.

Kay Müller ve své monografii „*Schwierige Machtverhältnisse: Die CSU nach Strauss*“,¹¹ podobně jako o poznání systematictější a analytictější Andreas Kiessling ve své práci „*Die CSU. Machterhalt und Machterneuerung*“ jakož i v dalších článcích věnovaných této straně.¹² Situaci v Rakousku přibližuje vyjma již zmiňovaného Plassera také článek Kurta R. Luthera „*Must what goes up always come down? Of pillars and arches in Austria's political architecture*“ ze sborníku „*Party Elites in Divided Societies. Political Parties in Consociational Democracy*“,¹³ dále pak práce politologů Antona Pelinky – „*Vom Glanz und Elend der Parteien*“¹⁴ – a spolu se Sieglinde Rosenberger „*Österreichische Politik: Grundlagen – Strukturen – Trends*“.¹⁵ Velmi podrobné, ačkoli již místy zastaralé informace podává sborník k historii ÖVP „*Volkspartei – Anspruch und Realität. Zur Geschichte der ÖVP seit 1945*“.¹⁶ Čistě teoretická východiska k postmaterialismu a proměně hodnot poskytl článek již jmenovaného Rolanda Ingleharta „*Changing Paradigms in Comparative Political Behavior*“,¹⁷ jeho kniha „*Culture Shift in Advanced Industrial Societies*“¹⁸ a již jmenovaná „*Tichá revoluce*“.¹⁹ Informace *ad fontes* o teorii kartelizace a kartelové politické strany poskytl výchozí článek Richarda S. Katze a Petera Maira „*Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*“.²⁰

Pro uvedení mnohých dalších knih, textů a článků, které mi při vzniku práce byly nápomocny, zde není dostatek prostoru; naprostou většinu z nich (vyjma encyklopedií a dalších *Nachschlagewerků*) uvádí seznam literatury, přiložený na samém konci práce, a to včetně některých novinových článků a aktuálních statistik dostupných on-line, které autorovi umožnily orientovat se i v aktuálním vývoji posledních zhruba deseti až patnácti let, který často v odpovídající vědecké literatuře ještě není zmapován.

¹¹ Kay Müller: *Schwierige Machtverhältnisse. Die CSU nach Strauss*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.

¹² Andreas Kießling: *Die CSU. Machterhalt und Machterneuerung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.

¹³ Kurt R. Luther: “Must what goes up always come down? Of pillars and arches in Austria's political architecture.” In: Kurt R. Luther / Kris Deschouwer (eds): *Party Elites in Divided Societies. Political Parties in Consociational Democracy*. London: Routledge, 1999

¹⁴ Anton Pelinka: *Vom Glanz und Elend der Parteien. Struktur- und Funktionswandel des österreichischen Parteiensystems*. Innsbruck, StudienVerlag, 2005.

¹⁵ Anton Pelinka / Sieglinde Rosenberger: *Österreichische Politik: Grundlagen – Strukturen – Trends*. Wien: WUV-Universitätsverlag, 2000.

¹⁶ Robert Kriechbaumer / Franz Schausberger: *Volkspartei – Anspruch und Realität. Zur Geschichte der ÖVP seit 1945*. Wien / Köln / Weimar: Böhlau, 1995.

¹⁷ Roland Inglehart: „Changing Paradigms in Comparative Political Behavior.“ In: Finifter, Ada W. (ed.): *Political Science. The State of the Discipline*. Washington, D. C., 1983. S. 429-469.

¹⁸ Roland Inglehart: *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

¹⁹ Roland Inglehart: *The Silent Revolution*, Princeton: Princeton University Press, 1977.

²⁰ Richard S. Katz a Peter Mair: „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party“, *Party Politics*, Vol. 1, No. 1 (1995), s. 5-28.

Vzhledem k tomu, že část literatury užitá pro vznik této práce není v České republice dostupná, je nutno závěrem vyzdvihnout přínos studijního pobytu autora na *Otto-Suht-Institutu* při *Freie Universität Berlin*, a to jak z hlediska umožnění přístupu k četné kvalitní literatuře, tak vzhledem k mnoha zcela novým impulsům a zájmům, které mu pobyt v hlavním městě Německa poskytl a k nimž jej přivedl – zejména mezi ně patří postmaterialismus a *Wertewandel* jako takový. Dále bych na tomto místě rád poděkoval přátelům studujícím v Německu, resp. odtud pocházejícím, za obětavé nákupy, výpůjčky, skenování knih a hlavně zajímavé diskuse, týkající se mimo jiné i tématu této diplomové práce.

1 TEORETICKÁ ČÁST: Postmaterialismus, proměna hodnot a kartelizace politických stran

„*Es gibt nichts Praktischeres als eine gute Theorie.*“ – Immanuel Kant

Cílem teoretické části práce je poskytnout základní přehled o příčinách vstupu postmaterialismu na scénu západoevropských společností a charakterizovat v základních rysech proces kartelizace politických stran. Tyto teoretické poznatky budou nejprve prezentovány v interpretačně neutrální podobě (s výjimkou jedné metodické námitky v případě Inglehartova postmaterialismu) – tedy tak, jak je formulovali jejich tvůrci; v následující empiricko-analytické části pak dojde k jejich srovnání s konkrétními daty a historickou materií.

1.1 *Postmaterialismus a proměna hodnot*

Tezi o nástupu postmateriální společnosti přinesl do tehdejšího politologického a sociologického diskursu v roce 1977 americký politolog Roland Inglehart. Podle něj dochází v západní Evropě s příchodem nové generace, která o sobě dala vědět zejména formou studentských protestů šedesátých let, k postupné „tiché revoluci“ – proměně hodnot velké části obyvatelstev zemí, mezi něž patřily i Spolková republika Německo a Rakousko.²¹

Klíčovým faktorem změn je podle Ingleharta dlouhodobě příznivá ekonomická situace.²² Poválečná léta přinesla západnímu světu období nebývalého hospodářského rozkvětu a postupné materiální saturace, která zasáhla přinejmenším ve námi sledovaných zemích všechny vrstvy společnosti. Od období šedesátých let tak v relativním blahobytu vyrůstaly generace, které nepoznaly materiální nouzi válečné doby. Otevření vysokých škol širokým vrstvám populace a dosud nevídaná exploze vzdělanosti spolu se sekularizací a medializací společnosti za sebou zanechávají nového „obyčejného“ občana, který je vzdělanější, informovanější, individualističtější a klade namísto tradičních, konvenčních hodnot (sebeovládání, smysl pro povinnost, přizpůsobivost) důraz na širší vějíř politické a společenské participace, na autenticitu, spontaneitu a seberealizaci.²³

²¹ Srov. Inglehart: *The Silent Revolution...*

²² Inglehart: *Culture Shift...*, s. 22.

²³ Plasser: *Parteien unter Streß...*, s. 55.

Inglehart tak vychází z pyramidy lidských potřeb amerického psychologa Abrahama Maslowa.²⁴ Na nejnižších stupních Maslowovy pyramidy jsou základní fyziologické potřeby (např. potrava, teplo, spánek, zdraví, pohyb) a potřeba bezpečí a základního materiálního zajištění (právo a pořádek, spravedlnost, jistota příjmu, obydlí). Třetím stupněm je sociální komponenta – potřeba lásky a sounáležitosti (rodina, přátelé, partnerství, pracovní prostředí), jež pokračuje čtvrtou skupinou potřeb – touhou po úctě, respektu a společenském uznání (status, blahobyt, vliv, úspěch, mentální i fyzická síla). Na pátý, nejvyšší stupeň pyramidy, Maslow umístil potřebu seberealizace – tj. naplnění v oblasti duševního růstu a rozvoje (individualita, rozvinutí talentů, sebezlepšování). První tři stupně nazývá Maslow deficitními potřebami – tj. v momentě jejich naplnění ztrácí člověk zájem na tom je dále uspokojovat (například pocit hladu). Naopak stupeň pátý není možno nikdy uspokojit zcela. Čtvrtý stupeň stojí na pomezí obou skupin a jeho zařazení je individuální.²⁵

Pro dosažení pátého stupně a jeho masové rozšíření je podle Ingleharta nutné splnit dvě podmínky: ekonomickou a socializační. Ekonomická podmínka spočívá v překonání materiálního nedostatku a zakládá se na tzv. hypotéze nedostatku, jež říká, že potřeby člověka zrcadlí jeho socioekonomické životní podmínky. Materiální saturace však sama o sobě k nástupu postmateriálních hodnot nestačí, stejně jako se nejedná o vztah jedna ku jedné mezi růstem materiálního blahobytu a rozšířením postmateriálních hodnot. Druhým klíčovým faktorem je socializace jednotlivce v materiálně satureované společnosti, jež již dosáhla přinejmenším prvních čtyř stupňů Maslowovy pyramidy potřeb – tzv. hypotéza socializace: základní hodnoty člověka jsou ovlivněny jeho socializací. Důraz klade Inglehart na formativní fázi socializace – tj. přibližně prvních dvacet let života. Nevylučuje změny postojů a hodnot v pokročilejším věku, první dvě dekády jsou však podle něj rozhodující. Tím také vysvětluje fázové zpoždění nástupu postmaterialismu: teprve generace, která v blahobytu vyrůstala, je skutečně schopna přejít na pátý stupeň pyramidy a preferovat postmateriální hodnoty před materiálními.²⁶

Základní Inglehartova teze tedy zní, že mladší ročníky, zejména ti, narození v poválečné době blahobytu, budou méně toužit po materiálním a ekonomickém zabezpečení nežli jejich rodiče, kteří zažili materiální i ekonomickou nejistotu válečných a prvních poválečných let.²⁷ Tuto hodnotovou orientaci označuje Inglehart jako postmateriální;

²⁴ Inglehart: *The Silent Revolution...*, s. 22.

²⁵ Abraham Maslow: „A Theory of Human Motivation.“ *Psychological Review*, 50 (1943), s. 370-396, <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>, staženo 15.3.2012.

²⁶ Inglehart: *The Silent Revolution...*, s. 22-23; Inglehart: *Culture Shift...*, s. 67-68.

²⁷ Inglehart: *The Silent Revolution...*, s. 23.

postmaterialismus definuje jako soubor hodnot, který „přirazuje nejvyšší prioritu seberealizaci, sounáležitosti a nehmotné kvalitě života – v protikladu k materiálním hodnotám, které dávají nejvyšší význam ekonomickému zajištění a bezpečnosti.“²⁸ Mezi další postmateriální hodnoty řadí například životní prostředí, přiřazování zásadního významu idejím a myšlenkám, kladení důrazu na svobodu projevu a názoru, na humanistickou společnost, na vyšší podíl na rozhodování v politice, na práci a na místo bydliště. Naopak příklady materiálních hodnot jsou potírání kriminality, udržení pořádku, hospodářská stabilita a ekonomický růst, boj proti inflaci, zajištění bezpečnosti pomocí výdajů za armádu apod.²⁹

Na rozvoj postmateriálního hodnotového postoje jednotlivce má podle Ingleharta vliv několik proměnných: dosažené vzdělání jednotlivce, jeho informovanost, socioekonomický status otce a příslušnost k určité generaci. Čím vyšší je hodnoty tyto ukazatele dosahují, tím větší je pravděpodobnost vzniku postmateriálních hodnot. Kromě toho ještě dochází k vzájemnému ovlivňování proměnných (generační příslušnost a statut otce mají vliv na dosažené vzdělání; dosažené vzdělání spolurozhoduje o míře informovanosti jednotlivce).³⁰

Inglehart dokládá svá tvrzení pomocí sociologických výzkumů, které provedl nejprve počátkem sedmdesátých let v šesti západoevropských zemích (včetně Německa). Ve výzkumech pokračoval na konci let osmdesátých, aby dokázal, že v mládí nabytá hodnotová orientace (v tomto případě postmateriální) se již během života nebude zásadně měnit. Jeho výzkumy mu dávají za pravdu, i tak ovšem nešel kritice za poněkud zjednodušující postup dotazování. Inglehartova představa o hodnotách je totiž jednodimenzionální – tj. se ziskem jednoho hodnotového postoje (postmateriálního) ztrácí jednatel možnost zaujmout paralelně i postoj jiný (materiální). Inglehart tak svým postojem vylučuje syntézu hodnot, která je však podle mínění jeho kritiků pravděpodobnější, než plné opuštění jednoho postoje pro druhý. Kromě toho Inglehart v osmdesátých letech zcela opomenul problematiku stoupající nezaměstnanosti, když jako tvrzení, podle nichž identifikoval materialisty, ponechal v dotazníku „boj proti stoupajícím cenám“ (podle vzoru výzkumu z počátku sedmdesátých let). Ceny tou dobou jak známo stagnovaly, zato nezaměstnanost rostla – lze tedy předpokládat, že pokud by byl „boj proti stoupajícím cenám“ nahrazen „bojem

²⁸ Roland Inglehart: „Postmaterialism.“ In: Joel Krieger (ed.): *The Oxford Companion to Politics of the World*. Oxford University Press: Oxford, 1993. S. 734-735.

²⁹ Inglehart: *The Silent Revolution...*, s. 42.

³⁰ Tamtéž, s. 86. Srov. Inglehartův model, tamtéž.

proti nezaměstnanosti“, vyslovilo by se pro tuto hodnotu více respondentů a poměr postmaterialistů k materialistům by se vychýlil ve prospěch druhé skupiny.³¹

I přes tyto nedostatky lze s Inglehartem souhlasit v tom, že dominantní štěpení ve společnosti (*cleavages*), jak je ve své průkopnické práci formulovali Seymour Martin Lipset a Stein Rokkan³² v šedesátých letech, se vzhledem ke společenským změnám přinejmenším zčásti překonala. Zejména dělicí linie mezi zaměstnanci a zaměstnavateli (práce versus kapitál) doznala vzhledem k podstatnému zlepšení materiálního postavení zaměstnanců přinejmenším dočasně oslabení; vzhledem k sekularizaci dochází dlouhodobě k poklesu významu *cleavages* spojených s náboženstvím. Protože tradiční štěpení nejsou podle Ingleharta schopna postmateriální hodnotovou orientaci pojmout, navrhuje zavedení nové dělicí linie: postmaterialisté versus materialisté.³³

Kromě toho Inglehart předpovídá – alespoň na první pohled správně – přesuny ve voličské přízni. Vzhledem ke klesajícímu podílu materialistických „modrých límečků“ na obyvatelstvu začíná levice voliče lovit i v postmaterialistickém středu; tím se však vystavuje možnému odlivu tradiční klientely k pravicovým stranám – obhájcům statu quo. Dochází tak k paradoxu, kdy postmaterialisté, rekrutující se ze střední třídy, přecházejí volit nalevo, zatímco materialisté z chudších vrstev volí pravici.³⁴ Zda se tato tvrzení ukážou jako platná i po empirickém přezkoušení, ukáže empiricko-analytická část této práce.

1.2 Kartelizace politických stran

Po dlouhé době, kdy literatuře o politických stranách dominoval typ *catch-all party* / *Volkspartei*³⁵ a nekonečné diskuse o něm,³⁶ se v politologii konce osmdesátých let začalo – nepochybně v souvislosti s tezí o úpadku stran – psát o dalším vývojovém stádiu stran, o typu, který měl *catch-all party* nahradit. To, co započal například Angelo Panebianco se svou

³¹ Petra Bauer-Kaase / Max Kaase: „Werte und Wertewandel – ein altes Thema und eine neue Facette.“ In: Galler, Heinz P. Galler / Wagner, Gerd (Hrsg.): *Empirische Forschung und wirtschaftspolitische Beratung. Festschrift für Hans-Jürgen Krupp zum 65. Geburtstag*. Frankfurt/Main, New York: Campus Verlag, 1998, s. 256-274. <http://www.diw.de/sixcms/detail.php/81790>, staženo 16.3.2012, zde s. 261-263.

³² Srov. Seymour Martin Lipset / Stein Rokkan: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspective*. New York: Free Press, 1967.

³³ Inglehart: *The Silent Revolution...*, s. 183, 215.

³⁴ Tamtéž, s. 215.

³⁵ Srov. Otto Kirchheimer: „Der Wandel des westeuropäischen Parteiensystems.“ In: *Politische Vierteljahresschrift*, 1 (1965), s. 20-41.

³⁶ Srov. např. Mintzel: *Die Volkspartei...*

„elektorálně-profesionální stranou“,³⁷ formulovali pak ve svém dnes již klasickém textu v půli devadesátých let Richard S. Katz a Peter Mair – jeho podtitul zněl „nástup kartelové strany“.³⁸

Katz a Mair zde popisují evoluci politických stran od honorační (kádrové) strany přes masovou, *catch-all* až po stranu kartelovou, a to na základě postavení těchto stran vůči společnosti a státu. Strana honorační stála zhruba tam, kde dochází k průniku státu a společnosti – šlo o „výbor z osob, které tvořily jak stát, tak společnost“.³⁹ Modernější typ, strana masová, zastoupená tradičním příkladem německé SPD, vznikala jako strana mimoparlamentní a vyznačovala se silnou stranickou organizací a vysokým stupněm mobilizace členů. Později – zejména v meziválečné době – byla početně zastoupena v parlamentech i vládách, nevzdala se však svého společenského ukotvení, a tak se jednalo o stranu spojující stát a společnost a stojící na pomezí mezi nimi, sloužící jako most a jejich vzájemná spojnice (*linkage*).⁴⁰

Nástupkyně honoračních stran se v poválečných letech pokoušely o zavedení stranické organizace a zakotvení ve společnosti po vzoru masových stran, nicméně si uchovaly svou parlamentní nezávislost. Navíc se nechápaly, resp. nerady prezentovaly jako zástupkyně jasně daných segmentů společnosti (jako to do konce padesátých let činila například německá sociální demokracie), protože jim bylo zřejmé, že by se musely ocitnout početně v menšinovém postavení, pokud by reprezentovaly například jen sedláky (jejichž podíl ve společnosti se snižoval) a průmysl. Řešením bylo otevření se širším skupinám obyvatelstva, čímž vznikl typ, který v roce 1966 Otto Kirchheimer⁴¹ pojmenoval *Volkspartei*, anglicky *catch-all party*.⁴²

Podobně i dosud úspěšnější masové strany musely řešit společenské změny otevřením se novým třídám a deideologizací. Přiměl je k tomu růst sociální mobility a pokles sociální segmentace v důsledku zlepšení hospodářských podmínek v poválečných letech a zejména skutečnost, že požadavky, pro které tyto strany v 19. století vznikly a o jejichž realizaci se dlouhodobě zasazovaly, byly vzhledem k existenci sociálního státu a podílu těchto stran na vládě již do značné míry naplněny. Jejich lídři chtěli nadále vítězit a vládnout, a cestu k těmto cílům otvíraly programové změny, které v Německu symbolizuje program SPD z Bad Godesbergu z roku 1959. Strany se oprostily od historicky podmíněných ideologických tradic,

³⁷ Srov. Angelo Panebianco: *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

³⁸ Srov. Katz / Mair: *Changing Models...*

³⁹ Tamtéž, s. 9.

⁴⁰ Tamtéž, s. 9-11

⁴¹ Srov. Kirchheimer: *Der Wandel...*

⁴² Katz / Mair: *Changing Models...*, s. 11-12.

ale zároveň si přinejmenším zčásti zachovaly svou názorovou identitu. To jim umožnilo jak již jmenované programové otevření vůči širší veřejnosti, ale i vůči ostatním stranám a zájmovým skupinám – a tím otevřely dveře kompromisům a bližší spolupráci s politickými konkurenty. Výsledkem bylo vzájemné přiblížení někdejších masových (sociální demokraté, křesťanští sociálové) a někdejších honoračních stran (liberálové, částečně křesťanští demokraté), a to jak z hlediska programového a obsahového, tak i z hlediska elektorátu, který se nově se stranami ztotožňoval nikoliv na základě sociálního původu, ale na základě zájmů a souhlasu s politickými opatřeními, které ta která strana prováděla či požadovala. Oba typy se tak začaly sbližovat a přibližovat tomu, co politologové od poloviny šedesátých let označovali jako *Volkspartei* či *catch-all party*.⁴³

V této situaci se strany stávají méně závislými na svých voličích. Nově zaujímají pozici vyjednaváče mezi státem (který spoluutváří) a společností. Stejně jako manipulují stát v zájmu svých voličů, jsou podle Katze a Maira schopny jej manipulovat s cílem dosáhnout zájmů vlastních (podobně jako to činí velké firmy) – a mezi ně patří především udržení podílu na moci. Oba autoři z toho vyvozují, že strany jsou schopny docílit stále větší nezávislosti na voličích a zabezpečit se pro případ, že by jim z hlediska voličské přízně hrozily problémy. Příkladem je zejména státní financování politických stran. Ze stran se vlastně stávají polostátní instituce: „In short, the state, which is invaded by the parties, becomes a fount of resources through which these parties not only help to ensure their own survival, but through which they can also enhance their capacity to resist challenges from newly mobilized alternatives. The state [...] becomes an institutionalized structure of support, sustaining insiders while excluding outsiders. No longer simple brokers between civil society and the state, the parties now became absorbed by the state.“⁴⁴

Výsledkem je jednak závislost stran na státu (a jeho zdrojích) a zároveň snaha o strukturní znevýhodnění nových hráčů na poli politických stran. Podle Katze a Maira tak nastávají ideální podmínky pro vznik kartelu, neboť nejlépe přežijí strany tehdy, když o přežití budou bojovat společně. Zatímco konkrétní politická opatření a recepty se mohou měnit a strany se vždy budou v těchto ohledech lišit, zájem o přežití je u etablovaných stran společný.⁴⁵

Nejlépe lze podle Katze a Maira vznik kartelu pozorovat v zemích s tradicí mezistranické kooperace a se silnou podporou politických stran ze strany státu, jako je

⁴³ Tamtéž, s. 11-13.

⁴⁴ Tamtéž, s. 16.

⁴⁵ Tamtéž, s. 16-17.

Rakousko, Německo a skandinávské státy. V následujících kapitolách si můžeme udělat obrázek o tom, nakolik toto tvrzení ob stojí v realitě bavorské CSU a rakouské ÖVP.

2 EMPIRICKO-ANALYTICKÁ ČÁST: Teoretické koncepty ve světle empirických údajů o společnosti a politických stranách ve sledovaných oblastech

„Das Ignorieren der Wahrheit der Praxis als gelehrte Ignoranz liegt unzähligen theoretischen Irrtümern zugrunde.“ – Pierre Bourdieu

Obstojí tvrzení teoretiků postmaterialismu, proměny hodnot a kartelizace politických stran, jak jsme je prezentovali v první části této práce, ve světle empirických údajů, tedy v porovnání se zprostředkovanou realitou posledních zhruba čtyřiceti let v Bavorsku a Rakousku? Na tuto otázku se pokusí podat odpověď následující kapitola. Kromě toho si klade za cíl srovnat situace v obou sledovaných oblastech a podat výpověď o tom, kde – a zda vůbec – se tamní společnosti a politické strany na cestě k postmaterialismu a kartelizaci nacházejí.

2.1 Postmateriální společnost?

2.1.1 Bavorsko

2.1.1.1 Politická kultura v Bavorsku

Pojem „politická kultura“ zavedli v padesátých letech američtí politologové Gabriel Almond a Sidney Verba a popsali jej jako specifický vzorec orientací (resp. hodnot, přístupu, jednání) vůči politickým aktivitám („particular pattern of orientations to political action“), který ovlivňuje příslušný politický systém zasazený do dané politické kultury. Strany jsou tak produktem země, v níž operují, a produktem místní politické kultury. Ta se vytváří jednak na individuální úrovni socializací a výchovou (v rodinách, školách, církvích, mezi přáteli a spolupracovníky), jednak na rovině společenství prostřednictvím kolektivních historických zkušeností (války, revoluce, politické či ekonomické krize).⁴⁶

Bavorsko (úředně „Svobodný stát Bavorsko“ – *Freistaat Bayern*) zaujímá z hlediska politické kultury v rámci Spolkové republiky zvláštní místo. Na jednu stranu se vyznačuje

⁴⁶ Gabriel Almond: „Comparative Political Systems“. In: *Journal of Politics*, Vol. 18 (1956). Podle: Nick: *Schwesterpateien...*, s. 21.

vnitřní heterogenitou: Tradiční oblasti tvoří protestantské Franky, které byly dlouhodobě baštou německo-liberálních stran a ve třicátých letech *Hochburgem* NSDAP; dále *Altbayern* – tradiční jádro Bavorska, tedy Horní a Dolní Bavorsko a Horní Falc s převažujícím vlivem bavorského katolicismu – někdejší *Bayerische Volkspartei*; a konečně bavorské Švábsko a mohučské Franky, které se profilují obdobně jako nebavorská část katolického Německa – někdejší *Zentrumspartei*. Katolíci převažují s dvěma třetinami obyvatel nad protestanty a konfesionální i regionální rozštěpení země vede k určitým proporčním řešením, podobně jako v sousedním Rakousku – například při výběru ministrů.⁴⁷ Zde je však třeba dodat, že pojetí demokracie bylo v Bavorsku vždy kompetitivní (stejně jako ve zbytku SRN), nikoli konkordanční, jako u rakouských, švýcarských či nizozemských sousedů.

I přes jmenované vnitřní rozdíly je však Bavorsko svébytnou politicko-kulturní jednotkou s domínací bavorské identity nad německou, čímž se liší od jiných regionalismů v Německu. Bavorské „státní uvědomění“ vychází z tradice svébytného bavorského státu a stabilního územního vymezení, které se až na západní hranici od 19. století téměř nezměnilo.⁴⁸

I tak se ale v poválečných letech odehrály procesy, které později vedly ke značné proměně struktury a povahy země. Přesun významných firem ze sovětské okupační zóny do Bavorska, německý hospodářský zázrak, příliv vyhnanců nejen z českých zemí (často s průmyslovou kvalifikací a know-how) a jejich integrace či přisun finančních prostředků Spolku v rámci *Länderfinanzausgleichu* (Bavorsko z něj těžilo do roku 1986) a *Zonenrandförderung* (podpora strukturně zaostalých oblastí na hranicích s východním blokem) – to vše byly faktory, které podporovaly modernizaci bavorského hospodářství a nakonec i jeho sociálních struktur.⁴⁹

Přeskočení fáze těžké industrializace a koncentrace na špičkové technologie a služby zamezily vzniku početné dělnické třídy, čímž zachovaly strukturní asymetrii ve prospěch pravice, která se ovšem vzhledem k úspěchům sociálního státu mohla prezentovat jako strana sociální – strana prostého bavorského lidu („*Partei der kleinen Leute*“). Tato asymetrie platí dodnes a zcela ji neohrozila ani viditelná eroze starých společenských milieu a štěpení. Bavorsko tak i přes zřetelné modernizační posuny nadále zůstává v rámci Spolkové republiky specifikem – přinejmenším z hlediska politické kultury.⁵⁰

⁴⁷ Kießling: *Die CSU...*, s. 58, 62.

⁴⁸ Tamtéž, s. 57-60.

⁴⁹ Tamtéž, s. 60-61.

⁵⁰ Tamtéž, s. 59-64.

2.1.1.2 Volební chování

Postmateriální společnost se obvykle vyznačuje destabilizací volebního chování – volatilitou. V Bavorsku došlo v době poválečné stranické koncentrace (druhá polovina padesátých let, počátek let šedesátých – CSU pohlcuje své konkurenty na pravici) k dlouhodobé stabilizaci volebního chování, kterou je možno pozorovat na trvale vysoké volební účasti i stabilní volební přízni: CSU je vládní stranou nepřetržitě od roku 1945 s výjimkou krátkého opozičního intermezza v letech 1954-1957 a kromě dvou volebních období vždy obsazuje post bavorského ministerského předsedy.

Od konce osmdesátých let je však možno pozorovat změny. Sledujeme-li volební účast ve volbách do bavorského zemského parlamentu, pohybovala se v letech 1946-1982 v rozmezí 75-80 % oprávněných voličů, v při volbách v roce 1954 a 1966 to bylo dokonce ještě více (82,4 % resp. 80,6 %). V roce 1986 však následuje strmý propad na 70,1 % a při volbách v roce 1990 dokonce na 65,9 %. V devadesátých letech volební účast znovu postupně roste a dosahuje 69,8 % v roce 1998, aby pak v roce 2003 znovu klesla na 57,1 %, což je dosavadní historické minimum. Ani následující volby v roce 2008 stav o mnoho nezlepšily: volební účast byla 57,9 %.⁵¹

Obdobně klesá účast bavorských voličů na spolkové rovině, jež dosáhla vrcholu v roce 1972 (89,8 %), naopak při posledních volbách do spolkového sněmu byla volební účast historicky nejnižší (71,6 %). Výjimečné byly ještě volby v roce 2002, kdy se o post spolkového kancléře neúspěšně ucházel bavorský premiér Edmund Stoiber, což podpořilo motivaci jeho bavorských krajanů využít svého aktivního volebního práva (81,5 %). Celkově je však možno od konce sedmdesátých let pozorovat útlum zájmu občanů o volby. Obdobné trendy vykazují volby do Evropského parlamentu, které se navíc dlouhodobě potýkají s řádově nižším zájmem voličů. Historicky nejnižší byla účast v roce 2004 (37,9 %), nejvyšší v roce 1989 (61,1 %).⁵² I v komunálních volbách je znatelný trend poklesu voličského zájmu. Zatímco do roku 1990 se volební účast pohybovala nad 75 % (se zanedbatelnou výjimkou roku 1984: 74,7 %), v posledních dvaceti letech postupně klesá, a to až pod hranici 60 % (komunální volby 2008: 59,5 %).⁵³

⁵¹ Centrum für Angewandte Politikforschung, LMU München: Landtagswahl Bayern 2003, <http://www.landtagswahl-bayern.lmu.de/lwb/de/trends/bayern/index.html>, Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung: Landtagswahlen, <http://www.wahlen.bayern.de/landtagswahlen/>, staženo 28.4.2012.

⁵² Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung: Europawahlen, <http://www.wahlen.bayern.de/europawahlen/index.php>, staženo 28.4.2012.

⁵³ Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung: Schaubild Wahlbeteiligung und Stimmenanteile, <http://www.wahlen.bayern.de/kw/schaub1-2008.pdf>, staženo 28.4.2012.

Celkově tedy v Bavorsku ve sledovaném období dochází k postupnému úpadku zájmu voličů o účast na volbách, a to na všech volebních úrovních. V celoevropském měřítku se však nadále jedná o relativně vysoké hodnoty.

2.1.1.3 Členství ve stranách

Základním ukazatelem vývoje stran na organizační rovině je vývoj počtu jejich členů. Celkový trend historického vývoje členských základů parlamentních stran v SRN (tedy na spolkové úrovni) lze charakterizovat následujícími body: Do počátku osmdesátých let členů dlouhodobě přibývalo. Naopak od té doby postihuje všechny parlamentní strany odliv členů; zejména se to týká trojice zavedených stran SPD, CDU (o CSU viz níže) a FDP. Výjimkou je na spolkové úrovni „postmaterialistická“ strana zelených (*Bündnis 90/Die Grünen*), která naopak z dlouhodobého hlediska roste: v roce 1981 měla v celém Německu okolo 21 tisíc členů, na počátku tisíciletí pak stagnovala mezi 45 a 50 tisíci, ke konci roku 2011 to již bylo 59 019 členů.⁵⁴

Situace v Bavorsku je obdobná s tím podstatným rozdílem, že zdejší CSU zasahuje celoněmecký trend poklesu počtu členů podstatně později a navíc v omezenější míře, než je tomu u jejích konkurentů i sesterské CDU. Křesťanští sociálové dosáhli svého prozatímního historického maxima v roce 1990 (asi 186 000 členů), v roce 2008 to bylo asi 163 000 členů, v roce 2010 153 974 členů. Celkově v letech 1980-2005 strana stagnovala na přibližně 175 000 členech, v novém tisíciletí pak nastal zřetelný úbytek směrem k hranici 150 000 osob. I tak je při pohledu na křivku vývoje počtu členů v celé Spolkové republice zřejmé, že na rozdíl od CDU či SPD se nejedná o pokles dramatického rázu.⁵⁵

Bavorská SPD udává v současnosti 69 023 členů (2011), v roce 2008 to bylo 70 737 osob, což jsou ve spolkovém měřítku vysoké hodnoty. Přesto se bavorské SPD nevyhýbá dlouhodobý pokles počtu členů, s nímž strana bojuje v celé zemi.⁵⁶ V případě FDP udával bavorský zemský svaz strany ke konci roku 2011 členskou základnu o 5 700 osobách, tedy o 400 členů méně než v předchozím roce.⁵⁷ Z nových stran se v Bavorsku podařilo vytvořit si

⁵⁴ Bundeszentrale für politische Bildung: Parteien In Deutschland – Mitgliederentwicklung, <http://www.bpb.de/themen/1YML48.0.Mitgliederentwicklung.html>, staženo 28.4.2012.

⁵⁵ Tamtéž; dále: CSU verliert 24.000 Mitglieder, *Süddeutsche Zeitung* 21.2.2012, <http://www.sueddeutsche.de/bayern/-verlassen-partei-csu-verliert-viele-mitglieder-1.1289153>, staženo 28.4.2012.

⁵⁶ Sozialdemokratische Partei Deutschlands, Mitgliederbestand, http://alt.spd.de/de/pdf/mitglieder/Mitgliederbestand_091231.pdf, staženo 28.4.2012.

⁵⁷ CSU verliert 24.000 Mitglieder, *Süddeutsche Zeitung* 21.2.2012, <http://www.sueddeutsche.de/bayern/-verlassen-partei-csu-verliert-viele-mitglieder-1.1289153>, staženo 28.4.2012.

významnou a stabilní členskou základnu straně zelených. Již v roce 1982 čítal zemský svaz zelených v Bavorsku asi 4 000 členů, v roce 2010 to bylo již 7 300 osob, přičemž v tomto roce zaznamenali bavorští zelení přírůstek tisícovky členů.⁵⁸ Podobný nástup se sice nepodařilo zopakovat Ekologicko-demokratické straně (*Ökologisch-demokratische Partei*, ÖDP), i tak je ale zemský svaz ÖDP se svými 3 744 členy ze všech spolkových zemí zdaleka největší a Bavoři tvoří více než polovinu z celkových přibližně šesti tisíc členů strany.⁵⁹ Levicová *Die Linke* udává ke konci roku 2011 2 567 bavorských členů, čímž se po krátkodobém překonání třítisícové hranice (2008, 2009) vrací na úroveň roku 2007 (2 374 členů).⁶⁰

Mezi nečekané obry patří v Bavorsku Svobodní voliči (*Freie Wähler*, FW). Vzhledem k netradiční – decentralizované a na komunální politiku zaměřené – struktuře uskupení (zastřešující „*Bundesverband*“) nelze počet členů přímo porovnávat s klasickými politickými stranami. I tak je ale 40 900 bavorských členů překvapivě vysoký počet, který Svobodné voliče řadí v Bavorsku na třetí místo za CSU a SPD.⁶¹ Na spolkové úrovni se hovoří dokonce až o 260 000 osobách.⁶² Skutečná spolková politická strana („*Bundesvereinigung*“) však čítá jen 5 000 členů, z toho v Bavorsku 3 500.⁶³

Již přes 6 000 členů hlásí v dubnu 2012 bavorský zemský svaz teprve šest let staré Pirátské strany (*Piratenpartei Deutschland*).⁶⁴ Koncem roku 2010 přitom měli bavorští piráti jen 2 600 členů, 2011 pak 4 300 členů, což znamená více než zdvojnásobení během necelého jeden a půl roku.⁶⁵

Pokud bychom měli situaci shrnout, dochází v Bavorsku v posledních dvaceti letech k poklesu zájmu voličů o tradiční politické strany. Všechny tři již od poválečných let zavedené strany hlásí nejpozději od přelomu osmdesátých a devadesátých let úbytky členů;

⁵⁸ Grüne: Klausurtagung – 1000 neue Mitglieder in Bayern. *Süddeutsche Zeitung*, 21.1.2011, <http://www.sueddeutsche.de/bayern/gruene-klausurtagung-die-csu-hat-schiss-vor-uns-1.1049143-2>, staženo 28.4.2012.

⁵⁹ ÖDP Wiki: Bundesparteitag 2012, http://wiki.oedp.de/wiki/Bundesparteitag_2012.1/Delegierte, staženo 28.4.2012.

⁶⁰ Die Linke: Mitgliederzahlen, <http://www.die-linke.de/partei/fakten/mitgliederzahlen/mitgliederzahlen20072010/> a <http://www.die-linke.de/partei/fakten/mitgliederzahlen/>, staženo 28.4.2012.

⁶¹ CSU verliert 24.000 Mitglieder, *Süddeutsche Zeitung* 21.2.2012, <http://www.sueddeutsche.de/bayern/-verlassen-partei-csu-verliert-viele-mitglieder-1.1289153>, staženo 28.4.2012.

⁶² Freie Wähler bedrohen CDU/CSU, *Rheinische Post Online* 19.10.2008, <http://www.rp-online.de/politik/deutschland/freie-waehler-bedrohen-cdu-csu-1.2303293>, staženo 28.4.2012.

⁶³ Marcel Winter: *Parteienmonitor Aktuell: Die Bundesvereinigung FREIE WÄHLER*. Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung, 2011, s. 15, http://www.kas.de/wf/doc/kas_29805-544-1-30.pdf?111222153156, staženo 28.4.2012.

⁶⁴ Piratenpartei: Landesverband Bayern: <http://piratenpartei-bayern.de/2012/04/27/landesverband-bayern-hat-bereits-uber-6-000-mitglieder/>, staženo 28.4.2012.

⁶⁵ CSU verliert 24.000 Mitglieder, *Süddeutsche Zeitung* 21.2.2012, <http://www.sueddeutsche.de/bayern/-verlassen-partei-csu-verliert-viele-mitglieder-1.1289153>, staženo 28.4.2012.

naopak se některým novým subjektům, zejména *Bündnis 90/Die Grünen*, uskupení Svobodných voličů a nejnověji i Pirátské straně daří členy získávat. V případě pirátů zatím není jasné, nakolik se jedná o krátkodobý úkaz, či naopak o fenomén, který bude formovat budoucí bavorskou i spolkovou politickou mapu. Svobodní voliči jsou netradiční uskupení lokálních honorací, nespokojených s politikou vládních pravicových stran, úspěchy jim však upřít nelze, stejně jako zeleným, kteří se z alternativního projektu pomalu stávají součástí politického establishmentu. Každopádně zájem voličů o členství v tradičních stranách klesá a nahrazuje jej zájem o alternativní hnutí.

2.1.1.4 Stranický systém

Na bavorském stranickém systému je nápadné, že zde sice nalezneme jako výsledek koncentračního procesu padesátých a počátku šedesátých let složení stran odpovídající spolkové úrovni (s CSU jako bavorským pendantem CDU), nápadná je však odlišná konfigurace jejich vzájemného poměru. Vzhledem k dlouhodobé dominanci CSU se přinejmenším donedávna jednalo o systém predominantní strany. Giovanni Sartori zavádí tento typ tehdy, pokud v bi- nebo multipartismu, tj. systému více než jediné strany, nedochází ke střídání stran u moci. Predominantní strana musí získat alespoň třikrát za sebou absolutní většinu v zastupitelském sboru,⁶⁶ což se CSU dařilo v bavorském zemském sněmu od roku 1962 až do roku 2008. Ačkoli byl stranický systém kompetitivní a z hlediska počtu stran pluralitní, s legálními a legitimními protivníky, nebyla CSU se svým dlouholetým výsledkem „50 % + X“ daleko od hegemoniálního mocenského postavení.

Nicméně se ukázalo, že i predominantní stranický systém může být křehký, neboť nedojde-li ke splnění podmínky absolutní většiny, vrací se systém k původnímu bi- či multipartismu.⁶⁷ To se stalo právě po zářijových volbách 2008, kdy CSU ztratila vládní většinu a byla okolnostmi nucena uzavřít koalici s FDP, jež se do *Landtagu* dostala po čtrnáctileté přestávce. Aktuální situace napovídá, že návrat ke stavu z druhé poloviny dvacátého a počátku jedenadvacátého století zatím nelze očekávat.

Bavorský stranický systém tak prošel od padesátých let několika zásadními fázemi: nejprve krátkou fází fragmentace (rozdobenost bavorské politické scény po druhé světové válce), následné koncentrace (CSU absorbuje konkurenty na pravé straně politického spektra) a stabilizace (CSU dociluje absolutní většiny „50 % + X“, kromě ní jsou v parlamentu

⁶⁶ Giovanni Sartori: *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: CDK, 2005, s. 211, 214.

⁶⁷ Tamtéž, s. 216-218.

přítomni sociální demokraté a částečně i FDP). Od poloviny osmdesátých let se pomalu ohlašuje nová dekoncentrace a fragmentace. První vlašťovkou budoucích změn je rok 1986, kdy do parlamentu vstupují zelení. CSU si sice nadále drží nadpoloviční většinu a úspěchy konkurentů jdou spíše na vrub SPD, avšak od roku 2008 už tento poznatek neplatí: se vstupem Svobodných voličů do parlamentní arény se do popředí dostává strana, jejíž *hunting fields* jsou prakticky totožná s cílovou skupinou CSU. Totéž platí o ÖDP, stejně jako dříve o bavorských Republikánech, kterým se však vstup do zemské sněmovny nikdy nepodařil a tudíž CSU v rozhodující míře neoslabil. Otazníkem do budoucnosti je Pirátská strana.

Zdá se tedy, že se Bavorsko – podobně jako celá Spolková republika – nachází na cestě k plně pluralistickému stranickému systému s otevřenou soutěží stran.⁶⁸ Strukturní asymetrie CSU vůči ostatním stranám sice trvá, avšak vzhledem k postupné výměně generací voličů bude pravděpodobně slábnout. To jistě postaví CSU před zásadní problém, neboť její síla na spolkové úrovni je podmíněna právě vysokými voličskými zisky v domovském Bavorsku.

2.1.2 Rakousko

2.1.2.1 Politická kultura v Rakousku

Hovoříme-li o rakouské politické kultuře a jejích specifikách, pak první problém, kterým se budeme muset zabývat, je otázka rakouské identity. Existuje vlastní rakouský národ, nebo je Rakousko jen další státní útvar, obývaný většinou Němci? Definitivní odpověď tuto „německou otázku“ našlo Rakousko a jeho obyvatelé až po traumatizujícím zážitku německého „anšlusu“ (zčásti dodnes interpretovaného jako násilná okupace proti vůli většiny obyvatel – *Opferthese*) a díky období hospodářsko-společenské stabilizace a nevídané prosperity, kterým země s jistými výkyvy prochází od konce druhé světové války. Politické strany byly v tomto procesu o něco rychlejší než sami Rakušané. Obě velké strany (lidovci, tj. *Österreichische Volkspartei* – ÖVP a socialisté, tj. *Sozialistische Partei Österreichs* – SPÖ, resp. od roku 1991 sociální demokraté, tj. *Sozialdemokratische Partei Österreichs* – SPÖ) zdůrazňovali svou rakouskou (přínejmenším státní) identitu již od svého vzniku. Třetí strana – FPÖ (svobodní, tj. *Freiheitliche Partei Österreichs*), reprezentantka někdejšího

⁶⁸ Oskar Niedermayer: „Das fluide Fünfparteiensystem nach der Bundestagswahl 2005.“ In: Oskar Niedermayer: *Die Parteien nach der Bundestagswahl 2005*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008, s. 16.

velkoněmeckého „liberálního“ milieu – došla k plnému přijetí rakouské identity až v polovině osmdesátých let s nástupem Jörga Haidera do svého čela.⁶⁹ I nadále však tato strana ve svém programu zdůrazňuje příslušnost Rakouska k německému jazykovému a kulturnímu společenství – a to hned v úvodní části nazvané příznačně „*Österreich zuerst*“.⁷⁰ Paradoxem tohoto vývoje je skutečnost, že rakouská nacionálně patriotická nota se zejména od druhé poloviny osmdesátých let stala pevnou součástí ideové, slovní i vizuální výbavy všech tří stěžejních politických stran, s odštěpeneckou BZÖ (Spojenectví pro budoucnost Rakouska, *Bündnis Zukunft Österreich* – tvořena z velké části bývalým vedením i členy FPÖ) dokonce čtyř.

Druhým specifikem rakouské politické kultury byl přinejmenším do osmdesátých let silný vliv sociálních milieu (*Lagermentalität*) a stavovská struktura společnosti. Ty dlouhodobě ovlivňovaly rozložení sil na politické mapě Rakouska. Hlavním kritériem štěpení sociálních milieu byla nikoli konfesijní (Rakousko je z naprosté většiny katolické), ale sociální příslušnost, jež se často kryla s příslušností regionální (centrum – periferie, město – venkov). Zatímco mnozí obyvatelé měst (dělníci a zaměstnanci) byli voliči a velmi často i členy levicové SPÖ, venkovské, nábožensky založené obyvatelstvo (sedláci) a osoby vykonávající svobodná povolání (lékaři) či samostatně výdělečně činní dávali dlouhodobě přednost středo-pravicové konzervativní ÖVP. Klientelistická a neokorporátní struktura vazeb obyvatel na strany a stát (povinné členství v komorách apod.), zděděná z meziválečných let (představa stavovské společnosti jako konzervativní alternativa k západní demokracii, jak ji formuloval např. Othmar Spann),⁷¹ vytvořila mimořádné silné vazby obyvatel na strany a vysoký podíl členů politických stran mezi obyvatelstvem.

Ruku v ruce s těmito silnými vazbami mezi stranami a občany (nejen jednotlivci, ale celými rodinami a sociálními skupinami obyvatel) vzniklo poválečné Rakousko jako *Parteienstaat*, tedy „stát politických stran“. Jak uvádí Hans-Jürgen Puhle, objevují se *Parteienstaaty* obvykle v postfašistických společnostech. Takový stát je ovládán stranami, které kolonizují jeho instituce i státní a polostátní firmy. Hlavním účelem stranické omniprezence je zajištění redistribuční politiky (patronáž) a její kontrola prostřednictvím politických stran, ať vládních či opozičních. V Rakousku se pro vznik silného *Parteienstaatu* našly ideální podmínky: stát zakládaly samy strany, které vznikly ještě před ním; došlo k zestátnění průmyslového a finančního sektoru, který se předtím nalézal v nacistických

⁶⁹ Luther, *Must what goes up...*, s. 53.

⁷⁰ Parteiprogramm der FPÖ: Unser Herz schlägt rot-weiß-rot, http://www.fpoe.at/fileadmin/Content/portal/PDFs/2012/2012_parteiprogramm_web.pdf, s. 2, staženo 11.5.2012.

⁷¹ Srov. Othmar Spann.: *Der wahre Staat*. Jena: Fischer, 1938.

rukou; společnost se vyznačovala již jmenovanou „táborovou mentalitou“ (*Lagermentalität*), občanskou pasivitou a slepou důvěrou občanů k rozhodování nejvyšších představitelů (*Untertanenkultur*).⁷²

Čtvrtým pilířem rakouské politické kultury, který znovu úzce souvisí s významem sociálních milieů a *Parteienstaatem*, je konkordanční pojetí demokracie (v terminologii Arenda Lijpharta „konsociační demokracie“⁷³; též „proporční demokracie“ či krátce „*Proporz*“), které znamená dohodu elit nad hlavami antagonistických skupin obyvatel (tedy sociálních milieů). Nejtypičtějším projevy tohoto typu demokracie v Rakousku jsou dlouhodobá vláda velké koalice obou protichůdných táborů (1945-1966) a vznik sociálního partnerství (*Sozialpartnerschaft*) v padesátých letech, které zažilo svou zlatou éru za kancléře Bruna Kreiského, kdy se i přes absolutní většinu SPÖ mohla opoziční ÖVP dále spolupodílet na rozhodovacích procesech v zemi – a to právě prostřednictvím mechanismu sociálního partnerství. Nepsaná dohoda o rozdělení postů mezi oběma stranami v podobě jedna ku jedné se však dlouhodobě týkala i ústavního soudu, médií (rozhlas: ÖVP, televize: SPÖ), bank (Creditanstalt: ÖVP, Länderbank: SPÖ), velkých podniků (ÖMV: ÖVP, VOEST: SPÖ) a ovládla i v celostátním měřítku bezvýznamné funkce typu postů ředitelů škol apod.⁷⁴

Sociální partnerství v rakouské podobě znamená kooperaci čtyř rozhodujících hospodářských svazů. V tzv. paritní komisi pro otázky cen a mezd (*Paritätische Kommission für Preis- und Lohnfragen*) zasedají zástupci těchto čtyř svazů (resp. jejich zastřešujících organizací) – reprezentanti zaměstnaneckých komor a rakouských odborů (dominovány SPÖ) na jedné straně a příslušníci hospodářských a zemědělských komor (dominovány ÖVP) na straně druhé. Zásadní je rozdělení podle klíče „jedna ku jedné“ mezi protichůdnými zájmovými skupinami a politickými stranami. Dohoda se v optimálním případě dosahuje již při jednání podvýborů („*Vorentscheidung*“). Pokud se podvýbor neshodne, musí se o dohodu pokusit grémium předsedů čtyř svazů; formálně pak rozhodnutí posvětit tzv. „*Vollversammlung*“, nejvyšší orgán, v němž zasedají spolkový kancléř a tři další ministři.

V devadesátých letech v souvislosti se vstupem Rakouska do EU a s nástupem pravicové vlády ÖVP-FPÖ Wolfganga Schüssela začala pozice sociálního partnerství vůči vládě oslabovat a jazýček vah mezi partnery se vychýlil ve prospěch zaměstnavatelů. Jistou renesancí pak sociální partnerství prochází od návratu velké koalice na spolkové úrovni a

⁷² Hans-Jürgen Puhle: *Parteienstaat in der Krise: Parteien und Politik zwischen Modernisierung und Fragmentierung. Vortrag vom 23.5.2001*. Edition Wiener Vorlesungen im Rathaus, Band 92. Wien: Picus, 2002, s. 31-35; Pelinka, *Vom Glanz...*, s. 15-16; Luther, *Must what goes up...*, s. 51, 54.

⁷³ Srov. např. Arend Lijphart: *Patterns of Democracy: Government Forms & Performance in Thirty-six Countries*. New Haven: Yale University Press, 1999.

⁷⁴ Pelinka, *Vom Glanz...*, s. 29-32.

nadále nachází širokou podporu mezi rakouským obyvatelstvem. Přesto již v nových politických a socioekonomických podmínkách nemůže hrát tak významnou roli, jako dříve: Jeho dohody jsou na globalizované světové (a europeizované evropské) hospodářství často krátké a mohou tak být nanejvýš jeho mírným korektivem.⁷⁵

2.1.2.2 Volební chování

Rakousko patřilo dlouhodobě a tradičně mezi země s nejvyšší volební účastí v Evropě. Ačkoli se volební účast pohybuje skutečně dlouhodobě na velmi vysoké úrovni, lze pozorovat její znatelný pokles nejpozději od druhé poloviny osmdesátých let. Zatímco do roku 1986 (včetně) volební účast nikdy neklesla pod hranici 90 % oprávněných voličů (1986: 90,5 %), dostavilo se k volbám v roce 1990 86,1 % voličů, v roce 1999 80,4 %;⁷⁶ další pokles pak přišel v letech 2006 a 2008, kdy se volební účast pohybovala mezi 78 a 79 % oprávněných voličů.⁷⁷ Klesá také zájem o volby do Evropského parlamentu: při prvních volbách v roce 1996 se zúčastnilo 67,7 % voličů, v dalších letech už zájem voličů nepřesáhl hranici 50 %.⁷⁸ Trendy na spolkové úrovni kopírují zemské parlamenty: i zde volební účast nejpozději od konce osmdesátých let znatelně poklesla a aktuálně se pohybuje zhruba mezi 60 a 80-85 % oprávněných voličů. Například v Horních Rakousích došlo k poklesu pod hodnotu 90 % již v závěru sedmdesátých let, pokles se pak podařilo zastavit v roce 2009, kdy se účast znovu přehoupla přes hranici 80 %.⁷⁹ Ve spolkové zemi Salcbursko činila při posledních zemských volbách účast voličů 74,4 %.⁸⁰ Klesající trend zaznamenává i volba spolkového prezidenta: v roce 1986 volební účast poprvé v dějinách druhé republiky klesla pod 90 %, ⁸¹ přitom tehdy šlo o ožehavé volby, kdy za ÖVP kandidoval Kurt Waldheim, který o rok se později – již jako prezident Rakouska – vzhledem ke své nacistické minulosti dostal na watch-list USA a stal se *personou non grata* pro většinu západního světa. V následujících letech počet hlasů dále

⁷⁵ Emmerich Tálos: „Sozialpartnerschaft. Austrokorporatismus am Ende?“ In: Herbert Dachs / Peter Gerlich / Herbert Gottweis et al. (Hg.): *Politik in Österreich. Das Handbuch*. Wien: Manz, 2006, s. 14 (stránkování podle online verze). http://www.wip-online.org/public/143/talos_sozialpartnerschaft.pdf, staženo 11.5.2012.

⁷⁶ Pelinka: *Vom Glanz...*, s. 77.

⁷⁷ Bundesministerium für Inneres: Nationalratswahlen, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/, staženo 8.5.2012.

⁷⁸ Forum Politische Bildung: Wahlbeteiligung, http://www.politischebildung.com/pdfs/30_wahlbet.pdf, staženo 8.5.2012.

⁷⁹ Land Oberösterreich: Wahlbeteiligung in Oberösterreich seit 1960, http://www.land-oberoesterreich.gv.at/cps/rde/xchg/SID-084573B6-7127DF78/ooe/hs.xml/95941_DEU_HTML.htm, staženo 8.5.2012.

⁸⁰ Land Salzburg: LTW 2009 – Salzburg (Land) inkl. Brief-/Wahlkartenwähler, http://www.salzburg.gv.at/20003stat/wahlen/lw/ergebnisse/salzburg_2_4_2009_1.html, staženo 8.5.2012.

⁸¹ Bundesministerium für Inneres: Die Wahl des Bundespräsidenten am 4. Mai und 8. Juni 1986, s. 9, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/bundespraes/historisches/BPW_1986.pdf, staženo 8.5.2012.

klesal, přičemž se tento trend zatím nepodařilo odvrátit: při posledních volbách v roce 2010 přišlo odevzdat svůj hlas již jen 53,6 % rakouských voličů.⁸²

Jak upozorňuje Anton Pelinka, neznamená pokles volební účasti automaticky pokles zájmu o politiku. Naopak, zájem o politiku roste, jen to již nejsou klasické formy politické participace – tedy například a právě volby – které by stály ve středu zájmu nového voliče.⁸³

Stejně tak se mění voličské preference s ohledem na volené strany. Tradičně dominovaly politické scéně v Rakousku SPÖ a ÖVP, na něž společně připadalo více než 90 % všech odevzdaných hlasů. Přelomovým rokem z tohoto hlediska byl rok 1986, kdy se konaly volby do Národní rady: poprvé obě strany dohromady získaly méně než 90 % volebních hlasů (84,4 %) a do sněmovny se nově dostali zelení (*Grüne Alternative*, od roku 1993 *Die Grünen – Die grüne Alternative*), kteří poprvé překročili čtyřprocentní volební klauzuli. V Národní radě tak zasedaly čtyři politické strany namísto tří. Míra koncentrace ve prospěch SPÖ a ÖVP dále klesala a v roce 1999 dosáhla hodnoty 60,1 %.⁸⁴ V tomto roce se dokonce populistické FPÖ podařilo získat o zhruba čtyři stovky hlasů více než ÖVP. Teoreticky se tak stala druhou nejsilnější stranou na spolkové úrovni; faktický počet mandátů byl však identický s koaliční ÖVP.⁸⁵ Následující volby v roce 2002 se po poklesu popularity FPÖ a jejím rozštěpení na FPÖ a haiderovskou BZÖ opět nesly ve znamení dominance ÖVP a SPÖ (nyní nově v tomto pořadí; ÖVP: 42,3 %, SPÖ: 36,5 %; míra koncentrace 78,8 %⁸⁶), nicméně během následujícího volebního období obě strany toto silné postavení opět ztratily a v roce 2008 společně docílily pouhých 55,3 %, tedy ještě o necelých pět procentních bodů méně než v roce 1999.⁸⁷

2.1.2.3 Členství ve stranách

Co do počtu členů politických stran zaujímá Rakousko – podobně jako v dalších ukazatelích spojených s fungováním politického systému – v evropském srovnání mimořádné místo. Ačkoli ukazatele této organizační roviny systému politických stran v posledních dvaceti až třiceti letech znatelně klesly, stále se drží na evropské špici. Mimořádně vysoké hodnoty vykazuje „duopol“ rakouských lidovců a socialistů (sociálních demokratů) zejména

⁸² Bundesministerium für Inneres: Bundespräsidentenwahl 2010, <http://wahl10.bmi.gv.at/>, staženo 8.5.2012.

⁸³ Pelinka / Rosenberger: *Österreichische Politik...*, s. 159.

⁸⁴ Tamtéž, s. 135.

⁸⁵ Karl Vocelka: *Geschichte Österreichs. Kultur – Gesellschaft – Politik*. München: Heyne Sachbuch, 2002, s. 352.

⁸⁶ Thomas Chorherr: *Eine kurze Geschichte der ÖVP*. Wien: Ueberreuter, 2005, s. 83.

⁸⁷ Bundesministerium für Inneres: Nationalratswahl 2008, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/2008/start.aspx, staženo 8.5.2012.

do poloviny osmdesátých let: celá třetina oprávněných voličů byla v této době členem nějaké politické strany (tedy ještě více než v padesátých a šedesátých letech, kdy to bylo průměrně okolo 28 procent⁸⁸), z této třetiny připadalo 90 % na ÖVP a SPÖ. Jak zdůrazňuje Anton Pelinka, důvodem pro tento vysoký podíl nebyl mimořádný zájem Rakušanů o politiku, ale nadfunkce *Parteienstaat*: stát byl natolik prorostlý stranami, že to byly právě ony, kdo zajišťovaly rakouským občanům přístup ke kariéře a materiálnímu blahobytu. Pořízení stranické knížky tak bylo racionálním a pragmatickým rozhodnutím velké části rakouského obyvatelstva a významným krokem na cestě ke kariéře a dobrému životu.⁸⁹

Pokles podpory stran ve formě členství i odevzdání hlasu ve volbách, který nastal nejpozději od poloviny osmdesátých let, byl důsledkem klesající schopnosti stran zajišťovat v nových globálních i domácích ekonomicko-sociálních podmínkách svým členům funkce, byty a jiné hmotné statky a výhody.⁹⁰ Ani na makroekonomické rovině již nedokázaly strany to, co bylo možné ještě v padesátých a šedesátých letech. Slavná věta kancléře Sinowatze z poloviny osmdesátých let – „Die Dinge sind sehr kompliziert“ – se stala vysmívanou legendou, ale zároveň i velkou pravdou oné doby.⁹¹ Národní vlády zjistily, že vzhledem ke světové hospodářské propojenosti jsou mnohé úkoly nad jejich síly. Navíc se s počínající privatizací dosud státních podniků připravily o možnost nadále řídit jejich osudy a tím i zajišťovat podporu své klientele.⁹² Také voliči se změnili. Růst vzdělanosti, individualismu, nástup poválečné generace, vertikální (sociální) i horizontální (regionální) mobilita,⁹³ nová štěpení ve společnosti (postmaterialismus/materialismus, sociální inkluze/exkluze cizinců, role genderové příslušnosti)⁹⁴ – to vše kladou Anton Pelinka a Sieglinde Rosenberger do souvislosti s úbytkem členské základny politických stran v Rakousku a nazývají jej *dealignmentem*, tedy dlouhodobým rozvolněním až erozí vazeb občanů-voličů na politické strany.⁹⁵

Během posledních dvaceti let minulého století přišly rakouské strany o celou třetinu svých členů. Nejvíce postižena byla SPÖ, která ztratila více než polovinu členské základny (1979: asi 719 500 členů, 2005: 350 000). Méně citelně se ztráty dotkly ÖVP, která těží z nepřímého členství skrze svých šest suborganizací. I tak činil odhadovaný maximální počet členů na počátku nového století o 90 000 osob méně, než tomu bylo koncem osmdesátých let

⁸⁸ Luther: *Must what goes up...*, s. 44.

⁸⁹ Pelinka: *Vom Glanz...*, s. 40-41.

⁹⁰ Luther: *Must what goes up...*, s. 50.

⁹¹ Vocelka: *Geschichte Österreichs...*, s. 349.

⁹² Pelinka: *Vom Glanz...*, s. 74-75.

⁹³ Tamtéž, s. 63-68, 78

⁹⁴ Pelinka / Rosenberger: *Österreichische Politik...*, s. 35, 138.

⁹⁵ Tamtéž, s. 161.

(1979: 720 000, 2005: 630 000), přičemž v těchto údajích nejsou zohledněny některé případy zdvojených členství – reálný počet se tak odhaduje na maximálně 85 % těchto údajů (1979: 612 000, 2005: 535 500).⁹⁶ Nových a malých stran se tento trend prakticky nedotýká – jejich ukazatele víceméně stagnují na nízkých hodnotách, každopádně nedochází k přesunu členů z tradičních stran do nových – s výjimkou odštěpené BZÖ, která ubrala část členů FPÖ. Ta se coby třetí nejpočetnější strana pohybovala v roce 2008 okolo 40 000 členů (1990: stejné hodnoty), následuje BZÖ s 10 000 osob v roce 2008 a zelení s 4 600 členy v tomtéž roce (2005: 4 300).⁹⁷

Pokles organizovanosti stran, tj. podílu členů na všech voličských hlasech, nastoupil až se zpožděním, což lze snadno vysvětlit v kontextu celkového úbytku počtu hlasů (pokles počtu hlasů úměrný k poklesu počtu členů znamená neměnný ukazatel organizovanosti). Snížení stupně organizovanosti se tak zřetelně projevilo až ve volbách 2002, kdy se ÖVP i SPÖ dočasně podařilo navýšit volební zisky. Zřetelný byl opět zejména u SPÖ s třetinovým poklesem organizovanosti (1979: 29,9 %, 2005: 19,5 %), u ÖVP poklesl o šest procentních bodů (1979: 36,3 %, 2005: 30,3 %).⁹⁸

2.1.2.4 Stranický systém

Stranický systém druhé rakouské republiky prošel ve sledovaném období poměrně plynulou proměnou od dvoustranického k pluralitnímu (vícestranickému) systému. Zásadními předěly jsou roky 1966/1969, 1983/1986 a 1999.

Roky 1966 a 1969 znamenaly konec poválečného období velkých koalic ÖVP-SPÖ pod taktovkou lidové strany a éry klasické *Konkordanzdemokratie*: ve volbách do Národní rady (1966) získala ÖVP absolutní většinu hlasů a vytvořila jednobarevnou vládu. Z dalších voleb (1969) pak vyšla vítězně SPÖ, která pod vedením Bruna Kreiského vládla – taktéž s absolutní většinou – až do roku 1983. Pro stranický systém a Národní radu se jednalo o nový model vládnutí, jenž však co do spolupráce v mimoparlamentní aréně sdílel s předcházejícím modelem mnohé charakteristiky. Sociální partnerství, vzniklé z dvoustranných dohod mezi zástupci pravice a levice v padesátých letech, v době Kreiského

⁹⁶ K problematice vícenásobného členství ÖVP srov. Peter Ulram / Fritz Plasser / Wolfgang C. Müller: „Mitglieder und Wählerstruktur.“ In: Robert Kriechbaumer / Franz Schausberger (Hg.): *Volkspartei – Anspruch...*, s. 184-187.

⁹⁷ Pelinka, *Vom Glanz...*, s. 63; Wieviele Mitglieder haben die österreichischen Parteien jeweils? *Der Standard* 31.10.2008, <http://derstandard.at/1224776617579/Wieviele-Mitglieder-haben-die-oesterreichischen-Parteien-jeweils>, staženo 8.5.2012.

⁹⁸ Pelinka, *Vom Glanz...*, s. 64.

éry zaznamenalo největší rozmach. Ačkoli byla ÖVP v opozici – navíc poměrně bezradná a neschopná nalézt lídra, který by byl adekvátním protějškem „tatickovi“ Kreiskému (Thomas Chorgherr nazval sedmdesátá léta pro ÖVP jako období permanentní krize vedení)⁹⁹ – prostřednictvím sociálního partnerství měla nadále značný podíl na moci. Podle Antona Pelinky byla Kreiského éra vlastně pokračováním velké koalice jinými prostředky: dohoda mezi socialisty a lidovci znamenala trvalé vyloučení FPÖ, jež byla nadále zastoupena v parlamentu, nikoli však v sociálním partnerství, z rozhodovacích procesů v zemi.¹⁰⁰

Jednobarevným vládám Bruna Kreiského SPÖ v letech 1970-1983 následovalo po volbách 1983 krátké intermezzo v podobě koalice SPÖ s FPÖ pod vedením kancléře Sinowatze, později Vranitzkého. Hospodářská výkonnost klesala, zadlužení země rostlo, a kancléř Kreisky tak zanechal svému nástupci Sinowatzi nesnadné dědictví. Při volbách v roce 1986 oběma stranám – zejména SPÖ – opět znatelně klesla voličská podpora a do čela FPÖ se nově postavil populistický Jörg Haider. Naopak se do parlamentu dostala strana zelených (4,8 %) a FPÖ posílila z pěti na necelých deset procent hlasů. Protože jednobarevná vláda byla vzhledem k volebním výsledkům početně nemožná a spolupráce s haiderovskou FPÖ nyní nepřipadala v úvahu, došlo k návratu „osvědčené“ velké koalice, která přetrvala až do roku 1999. Ta se však vzhledem k novým danostem ve světě (globalizace, pád železné opony) i ve společnosti, vzhledem k novému charakteru mediálního zájmu o strany (odhalování skandálů apod.) a s ohledem na stále klesající schopnost stran materiálně uspokojovat svou klientelu netěšila zdaleka takové popularity, jako tomu bylo v poválečných letech. Podpora tandemu ÖVP-SPÖ se nadále snižovala a dosáhla svého prvního dna při volbách v roce 1999.¹⁰¹

Pro FPÖ, prezentující se jako strana politikou velké koalice nepošpiněná, se jednalo o výhodnou situaci. Do roku 1999 se jí dařilo navyšovat své zisky (profitovala také z volební reformy SPÖ v roce 1970, která učinila systém poměrnějším a nahrála tak malým stranám)¹⁰² a vyjít z voleb v tomto roce jako druhá nejsilnější strana s nepatrným náskokem před ÖVP. Podruhé v historii se jí podařilo vstoupit do vlády – tentokrát pod vedením lidoveckého kancléře Wolfganga Schüssela a již ne jako „Juniorpartner“, ale jako rovný s rovným. I přes kritiku ze strany obyvatel i zemí evropské patnáctky a pozdější nestabilitu v FPÖ se tato konstelace udržela až do roku 2005 a pokračovala do konce volebního období v závěru roku 2006 ve fakticky stejné podobě, avšak s odštěpeneckou BZÖ namísto FPÖ.

⁹⁹ Chorgherr: *Eine kurze Geschichte...*, s. 55.

¹⁰⁰ Pelinka: *Vom Glanz...*, s. 33.

¹⁰¹ Srov. Vocelka: *Geschichte Österreichs...*, s. 349-351.

¹⁰² Luther, *Must what goes up...*, s. 63.

Koaliční jednání po volbách 2006 byla obtížná a výsledkem byla třetí éra velkých koalic, pokračující i po předčasných volbách v roce 2008. Obě velké strany zaznamenaly v těchto volbách vůbec nejhorší výsledky ve svých dějinách a „velká koalice“ disponovala většinou 108 ze 183 mandátů v Národní radě. Pro porovnání: po volbách v roce 1975, v době extrémní koncentrace stranického systému v parlamentu, připadalo na obě strany dohromady 173 ze 183 křesel.¹⁰³

Celkově lze tedy konstatovat pluralizaci a dekoncentraci stranického systému. Namísto dvou dominantních stran a jedné okrajové nyní v parlamentu zasedá pět relevantních stran: dvě velké vládní (SPÖ a ÖVP), každá s podílem 25-30 % volebních hlasů, jedna střední (FPÖ, 17,5 %) a dvě malé (BZÖ a zelení) s výsledky těsně nad 10 % hlasů voličů.

2.2 Kartelizace politických stran?

2.2.1 Bavorská CSU

2.2.1.1 Historický vývoj, ideové a programové rysy, vnitřní organizace

CSU vznikla v poválečném Bavorsku jako zcela nová strana, kladoucí si za cíl – podobně jako její sesterská CDU v ostatních spolkových zemích – překlenout konfesijní rozdělení katolíků a protestantů ve *Freistaatu*, tedy být v tomto smyslu skutečnou „unií“, jak stojí v názvu strany. Personálně i ideově v některých ohledech přesto čerpala z minulosti, což platilo zejména pro katolicko-konzervativní křídlo, rekrutující se z členů meziválečné *Bayerische Volkspartei* (Bavorská lidová strana – BVP). Na pravé straně politického spektra jí během padesátých let konkurovaly tradicionalistická *Bayernpartei* (Bavorská strana – BP) a vyhnanecká BHE (Spolek vyhnanců a zneprávněných – *Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten*). Postupně se však CSU se svou pragmaticky orientovanou politikou (modernizace země při zachování jejích tradic) podařilo na bavorské pravici dominovat a někdejší konkurenty integrovat pod svými křídly. To bylo možné mimo jiné i vzhledem

¹⁰³ Bundesministerium für Inneres: Nationalratswahl 1999, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/1999/start.aspx; Bundesministerium für Inneres: Nationalratswahl 2002, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/2002/start.aspx; Bundesministerium für Inneres: Nationalratswahl 2006, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/2006/End_Gesamt.aspx; Bundesministerium für Inneres: Nationalratswahl 2008, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/2008/End_Gesamt.aspx, staženo vždy 8.5.2012. Dále srov. Pelinka, *Vom Glanz...*, Tab. 10 „Rückgang der Konzentration des Parteiensystems“, s. 65.

k vnitrostranické modernizaci, kterou například její sesterská CDU prodělala až opožděně během sedmdesátých let.

Alf Mintzel periodizuje modernizační éru CSU do tří období, jež by bylo možno z hlediska cesty k vývojovému stádiu typu *Volkspartei* nazvat takto: 1955-1961 fáze odporu a prosazování klíčových rozhodnutí, 1961/62-1971/72 fáze bezproblémové modernizace, od let 1971/72 fáze zdokonalování komunikačního systému a plošného rozšíření vlivu strany.¹⁰⁴ Vzhledem k relativní plynulosti modernizace je nutno toto rozdělení chápat spíše orientačně. Uvedme tedy alespoň zásadní znaky jednotlivých úseků.

První roky modernizace probíhaly ještě ve sporu se slábnoucím tradicionalistickým křídlem strany, které se postupně z celozemské úrovně přesouvalo níže směrem do krajů a nakonec zůstalo osamoceno na místní úrovni. Modernizace tedy probíhala shora. V roce 1956 byla zřízena (jmenovaná) funkce generálního tajemníka, jehož činností byla mj. centrální koordinace volebních klání a trvalá komunikace s nižšími jednotkami a kontrola jejich činnosti.¹⁰⁵ Jako převodní instrument k ovlivňování nižších úrovní organizací shora při zachování decentralizované stranické organizace (jež byla důležitá pro udržení proporčního zastoupení mezi jednotlivými suborganizacemi) byly vytvořeny *Bundeswahlkreisorganisationen* (BWKO), tj. organizace na úrovni spolkových volebních okresů. Ty byly vybaveny placenými pracovníky s úkolem oživit vazbu mezi poslanci a voliči. Úzká spolupráce BWKO s centrálním vedením strany ztělesněným v osobě generálního tajemníka byla rozhodující podmínkou k průniku modernizačního úsilí odshora do nižších stupňů stranické organizace.¹⁰⁶

Promodernizační opatření se zprvu musela vypořádávat s vnitrostranickou kritikou (nedostatečná transparentnost procesu, absence spolurozhodování nižších složek),¹⁰⁷ postupně však došlo k převážením modernistického křídla strany. V roce 1962 dosáhla strana absolutní většiny v bavorském zemském parlamentu, kterou si udržela až do roku 2008. Odpor k modernizaci ustal definitivně v druhé půli šedesátých let s ohledem na neúspěchy na spolkové úrovni – vznik nepopulární velké koalice (1966-1969), což znamenalo první oslabení vlivu CSU ve spolku, a následně vznik sociálně-liberální koalice SPD a FDP (1969-1982), kdy se strany Unie ocitly poprvé v celoněmecké opozici. Tyto nezdary se podobně jako krátkodobé odstavení CSU od moci v Bavorsku (1954-1957) staly impulsem k lepší

¹⁰⁴ Alf Mintzel: „Die Christlich Soziale Union in Bayern.“ In: Alf Mintzel, Heinrich Oberreuter (Hrsg.): *Parteien in der Bundesrepublik Deutschland*. Bonn: BPB, 1992, s. 240.

¹⁰⁵ Alf Mintzel: *Die CSU. Anatomie einer konservativen Partei 1945-1972*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1978, s. 296-299.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 309-311.

¹⁰⁷ Mintzel: *Die CSU*, s. 313, 317.

organizovanosti a disciplinovanosti strany.¹⁰⁸ V letech 1955-1972 se tak počet zaměstnanců CSU na hlavní úvazek zvýšil ze 14 na cca 200 osob.¹⁰⁹ Jediným krátkodobým narušením plynulosti procesů modernizace strany se stala finanční krize let 1966/1967, kdy byly zkráceny státní příspěvky stranám¹¹⁰ (období divokého státního financování stran);¹¹¹ financování pak ulehčil spolkový zákon o politických stranách z roku 1967, o němž bude řeč v následující kapitole.¹¹²

V dalších letech pokračovala technizace aparátu a zavádění moderních technologií nutných pro lepší komunikaci a trvalou mobilizaci strany.¹¹³ Kromě toho byl kladen důraz na získávání členů a voličů v regionech a sociálních miliech, kde dosud CSU nedisponovala dostatečnou oporou – zejména v protestantských Francích, ve velkoměstech a mezi dělníky. Sedmdesátá léta se stala pro CSU obdobím, kdy strana (i přes určité rezervy) překonala dosavadní dynasticko-teritoriální, konfesijní a socioekonomická štěpení v Bavorsku.¹¹⁴ Znamená to, že CSU v těchto letech završila svůj vývoj k plnohodnotné *Volkspartei* v Kirchheimerově duchu. Hospodářský růst, etablování sociálního státu a jím podmíněná eroze striktně oddělených sociálních miliech umožnila otevření strany novým cílovým skupinám mimo tradiční bašty v Horním a Dolním Bavorsku a Horní Falci.

Na rozdíl od obdobných stran v Německu i Evropě se CSU dařilo udržet si velmi silnou pozici na bavorské scéně (a tím si také zachovat dosavadní zastoupení na spolkové úrovni) i během osmdesátých a devadesátých let, a to navzdory neutěšené vnitrostranické situaci po tragické smrti dlouholetého předsedy strany Franze Josefa Strausse v roce 1988 (Strauss vedl stranu nepřetržitě od roku 1961). Vnitrostranická krize a faktická absence vedení a směřování postihla stranu v době pádu železné opony a německého sjednocení, k němuž se CSU nepodařilo zaujmout jasný postoj, čímž se krátkodobě ocitla mimo hlavní dění křesťansko-demokratické politiky v Německu.¹¹⁵

Nedlouho po smrti Strausse začal v CSU vznikat nový stranický program, dokončen byl v roce 1993. Jeho hlavním tvůrcem byl tehdejší bavorský ministr vnitra a budoucí premiér a lídr CSU Edmund Stoiber, který prostřednictvím svého působení dokázal stranu vyvést z marasmu přelomu osmdesátých a devadesátých let, jež donutily CSU v nové situaci

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 326-327.

¹⁰⁹ Mintzel: *Die Christlich Soziale...*, s. 241.

¹¹⁰ Tamtéž: 246.

¹¹¹ Wolfgang Rudzio: *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen: Leske + Budrich, 2000, s. 125.

¹¹² Mintzel: *Die CSU*, s. 327.

¹¹³ Mintzel: *Die Christlich Soziale...*, s. 249.

¹¹⁴ Mintzel: *Die CSU*, s. 390-393.

¹¹⁵ Müller: *Schwierige Machtverhältnisse...*, s. 101-121.

německého znovusjednocení klást si zásadní otázky o životaschopnosti strany. Stoiber, tehdy ministr vnitra, který se v roce 1993 stal bavorským premiérem a 1999 předsedou CSU, se v programu chopil zejména problematiky vnitřní bezpečnosti a imigrační politiky a dosáhl kýžených úspěchů u voličů i ve straně.¹¹⁶ Vysoké zisky – například v zemských volbách 2003, kdy CSU získala 60,7 % hlasů a tím i dvoutřetinovou většinu v bavorském parlamentu – se mu ovšem v jeho závěrečné éře již nedařilo. Přísná fiskální politika a nepopulární opatření neoliberálního stylu (zejména ve školství) s cílem vyrovnaného rozpočtu v roce 2006 se postupně projevil ve formě slabších volebních výsledků, které vedly v roce 2008 ke ztrátě absolutní většiny po více než čtyřiceti letech a k nástupu koaliční vlády CSU-FDP. Stoiber byl mezitím v souvislosti se *Spitzelaffäre* kolem fürthské zemské radní Gabrielle Pauli (přelom 2006/2007) – reálně však, jak poznamenává Andreas Kiessling, vzhledem k vlastní nepopularitě ve straně i *Freistaatu* a vzhledem k neobratnému politickému stylu – donucen k odchodu z čela strany i z postu bavorského premiéra.¹¹⁷ Po nástupnické krizi a krátkém období předsednictví Erwina Hubera se na špici CSU dostal Horst Seehofer, jemuž se podařilo stranu vnitřně zkonsolidovat.

Ve svém posledním stranickém programu „*Chancen für alle! In Freiheit und Verantwortung gemeinsam Zukunft gestalten*“ z roku 2007 se CSU prezentuje jako moderní, hodnotově orientovaná *Volkspartei* v Bavorsku, jejíž politika se zakládá na křesťanské a sociální odpovědnosti. CSU je stranou svobody, stranou konzervativní, stranou, která si klade za cíl udržet boží dílo („*Schöpfung*“, a to i s odkazem na ochranu přírody), stranou bavorskou, jež jedná pro Bavorsko a nese zodpovědnost za jeho budoucnost v Německu i Evropě.¹¹⁸ Straně nelze upřít jistý ideový a programatický pragmatismus, v jehož rámci se pohybuje mezi modernizací a tradicí stejně jako mezi občasnou pravicově populistickou rétorikou a umírněnou středovou pozicí, čímž prozatím nedovoluje vzniknout konkurenci na pravé straně politického spektra. Andreas Kiessling považuje tento pragmatismus CSU a její schopnost integrovat nová, případně dosud cizí témata za jeden z pilířů dlouhodobého úspěchu bavorských křesťanských sociálů.¹¹⁹

¹¹⁶ Tamtéž, s. 71-81.

¹¹⁷ Andreas Kießling: „Das lange Ende der Ära Stoiber.“ In: Oskar Niedermayer (Hg.): *Die Parteien nach der Bundestagswahl 2005...*, s. 84-98; Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung, <http://www.wahlen.bayern.de/kw/schaub1-2008.pdf>, staženo 28.4.2012; Wahlen, Wahlrecht und Wahlsysteme: Ergebnisse der Landtagswahlen in Bayern, <http://www.wahlrecht.de/ergebnisse/bayern.htm>, staženo 10.5.2012.

¹¹⁸ Christlich-soziale Union in Bayern: Klare Werte, http://www.csu.de/partei/klare_werte/index.htm, staženo 29.4.2012.

¹¹⁹ Kießling: *Die CSU...*, s. 349.

2.2.1.2 Členové a voliči

Pohled na tabulku z dílny *Hanns-Seidel Stiftung*, dokumentující počet členů CSU v letech 1946-2011, ukazuje minulé i současné trendy ve vývoji členské báze. Vůbec nejnižším počtem členů disponovala strana v době vnitřní krize roku 1953 (necelých 33 000 členů). Od té doby vykazovala stranická báze setrvalý růst, který se zastavil na začátku osmdesátých let a dále dlouhodobě stagnoval na asi 170 000 až 185 000 členech. V roce 2007 pak CSU poprvé po mnoha desetiletích klesá pod 170 000, aby se dále snižoval až na necelých 154 000 členů v lednu 2011, čímž se strana dostává zhruba na úroveň roku 1977.¹²⁰

Pokles počtu členů tedy není dramatický, jako je tomu v případě CDU či SPD. Přesto již rozhodně neplatí tvrzení Kaye Müllera z jeho práce o CSU z roku 2004, že strana je „von der ‚Krise der Mitgliederpartei‘ kaum betroffen“.¹²¹ Zásadní příčinu současných úbytků členů i voličů CSU však Müller identifikoval již tehdy: rozdílů mezi průměrným obyvatelem Bavorska a Spolkové republiky postupně ubývá. Přitom právě na těchto rozdílech CSU postavila svůj úspěch. Typický obyvatel *Freistaatu* je konzervativnější, více křesťanský založený, méně urbánní, z hlediska způsobu zaměstnanosti samostatnější – na štěpných liniích týkajících se hodnot, náboženství, urbanizace i způsobu výdělků se tedy nachází více napravo než jeho spolkový kolega.¹²² Nicméně tato štěpení postupně slábnou: pětina obyvatel již žije ve městech, klesá význam i velikost katolického milieu a s nimi i četnost návštěv bohoslužeb. Také počet zemědělců a sedláků – dosud tradiční klientely CSU – trvale klesá. Zatímco v roce 1970 byl podíl primárního sektoru 13,2 %, v roce 1998 to bylo už jen 4,2 %.¹²³ Stejně tak klesá i povědomí o bavorské jinakosti („*bayerisches Sonderbewusstsein*“).¹²⁴ Dalším faktorem je stárnutí obyvatel: demografická proměna spojená se stárnutím obyvatel sice CSU krátkodobě nahrává, jak se situace vyvine po odchodu starší generace, která patří mezi nejvěrnější a nejhojněji zastoupené voliče křesťanských sociálů, je otázkou. Při zemských volbách v roce 2008 volila CSU více než polovina všech voličů nad 60 let, ale už jen třetina všech mezi 45 a 60 lety.¹²⁵

¹²⁰ Hanns-Seidel-Stiftung: Mitgliederentwicklung der CSU, <http://www.hss.de/fileadmin/media/downloads/ACSP/CSU-Mitgliederentwicklung.pdf>, staženo 29.4.2012.

¹²¹ Müller: *Schwierige Machtverhältnisse...*, s. 11.

¹²² Tamtéž, s. 56.

¹²³ Tamtéž, s. 45-47.

¹²⁴ Tamtéž, s. 60-61, 68-69.

¹²⁵ Landtagswahl am 28. September 2008: Wahlbeteiligung und Wählerverhalten nach Alter und Geschlecht – Repräsentative Wahlstatistik, http://www.wahlen.bayern.de/lw2008/reprae-schaubi_1-6.pdf, staženo 29.4.2012.

Příkladem toho, nakolik se hodnoty společnosti změnily a jak strana postupně slábne ve svých dosavadních baštách,¹²⁶ může být zvolení šestadvacetiletého, otevřeně homosexuálního sociálnědemokratického zemského rady v městě Regen v Bavorském lese¹²⁷ či volby starostů z března 2012 v pěti významných středně velkých bavorských městech (Bad Reichenhall, Bayreuth, Eichstätt, Freising, Landsberg am Lech), v nichž se CSU podařilo získat jen dva posty starostů.¹²⁸ Michael Adam, zemský rada z Regenu, své zvolení komentoval těmito slovy, které posuny v přístupu voličů dobře shrnují: „Es hat sich etwas an der Einstellung der Bürger geändert. Da ist eine neue Bereitschaft, sich unvoreingenommen Konzepte anzuhören und Personen anzugucken. Selbst CSU-Mitglieder sagen plötzlich: Ich werde zwar immer ein konservativer Mensch bleiben, aber ich kann mich mit vielen Dingen in der Landespolitik nicht mehr anfreunden und deswegen wähle ich die Person, deren Konzept mich überzeugt. Es ist ganz deutlich der Wunsch nach Veränderung da, nicht nur im Kleinen, sondern auch im Großen.“¹²⁹

Z některých popsanych změn dokáže CSU těžit. Zatímco v oblastech své dosavadní dominance slábne, daří se jí posilovat v protestantských Francích, kde její zakořenění nebylo dosud tak silné. To opět dokazuje trend přiblížení voličských táborů. Zajímavý je také fenomén „*Teilzeitbauern*“, tedy zemědělců, kteří pracují na polovinu úvazku ve službách či průmyslu, avšak vzhledem k socializaci a místě bydliště na venkově nesmýšlí levicově. Díky masivní subvenci zemědělských provozů se v Bavorsku daří lépe než v jiných spolkových zemích bránit odlivu obyvatel do měst a tím i jejich levicové socializaci. Stejně tak se CSU jako hlavnímu hybateli modernizace a industrializace Bavorska podařilo k sobě přivázat mnohé zaměstnance, pracující v sektoru high-tech průmyslu.¹³⁰ I tak ale většina trendů nesvědčí v dlouhodobé úspěchy CSU na úrovni, které byla strana zvyklá dosahovat do konce osmdesátých let a částečně ještě za éry Edmunda Stoibera.

¹²⁶ Müller: *Schwierige Machtverhältnisse...*, s. 30, 37.

¹²⁷ Bayerischer Landrat Michael Adam: Schwul, evangelisch, Sozialdemokrat, *taz.die tageszeitung* 26.11.2011, <http://www.taz.de/!82788/>, staženo 29.4.2012. OB-Stichwahlen in Bayern: Eschenbacher gewinnt in Freising, *Süddeutsche Zeitung* 25.3.2012, <http://www.sueddeutsche.de/bayern/ob-stichwahlen-in-bayern-eschenbacher-gewinnt-in-freising-1.1317522>, staženo 29.4.2012.

¹²⁸ OB-Stichwahlen in Bayern: Eschenbacher gewinnt in Freising, *Süddeutsche Zeitung* 25.3.2012, <http://www.sueddeutsche.de/bayern/ob-stichwahlen-in-bayern-eschenbacher-gewinnt-in-freising-1.1317522>, staženo 29.4.2012.

¹²⁹ Bayerischer Landrat Michael Adam..., *taz.die tageszeitung*; OB-Stichwahlen in Bayern..., *Süddeutsche Zeitung*.

¹³⁰ Müller: *Schwierige Machtverhältnisse...*, s. 51.

2.2.1.3 *Financování*

Zásadním mezníkem ve financování politických stran v Německu bylo schválení zákona o politických stranách (*Parteiengesetz*) v roce 1967. Ten zavádí mimo jiné financování stran z veřejných zdrojů. Vzhledem k předchozímu rozhodnutí Spolkového ústavního soudu z roku 1966 o protiústavnosti všeobecného státního financování stran je veřejný příspěvek omezen na financování „přiměřené volební kampaně“; od roku 1994 je tato formulace nahrazena pojmem „všeobecný státní roční příspěvek k podílnému financování politických stran“. Základním faktorem pro výši příspěvku je míra zakořenění strany ve společnosti, měřená počtem odevzdaných hlasů při volbách do zemských sněmů, Spolkového sněmu a Evropského parlamentu, dále na výši příspěvků od členů a poslanců a na výši příspěvků ve formě darů. Zákon dále stanoví maximální hranici výše státního příspěvku (2010: 133 milionů eur, 2011: 141,9 mil. eur, 2012: 150,8 mil. eur) a relativní hranici (státní příspěvek nesmí překročit hranici 50 % všech příjmů strany).¹³¹

K tomuto „všeobecnému ročnímu příspěvku“ je dále nutno přičíst nepřímé financování stran z veřejných zdrojů. Mezi ně patří odvody poslanců domovským stranám (CSU 2007: 3,2 mil. eur¹³²), příspěvky frakcím, státní podpora politických „nadací“ („*parteiennahe politische Stiftungen*“), daňové zvýhodnění členských příspěvků a darů, diety a náhrady poslanců a vysokých státních úředníků.¹³³

Popsaný vývoj dokazuje, že z hlediska financování došlo k zásadnímu posunu ve směru ke kartelové straně již v šedesátých letech, a to v bezprostřední souvislosti se jmenovaným zákonem o politických stranách. Veřejně přístupná data Spolkového sněmu o účetních uzávěrkách politických stran (*Rechenschaftsberichte*) umožňují sledovat vývoj financování v letech 1984–2008. Ten nese svědčí o zásadním navýšení podílu státního příspěvku – naopak dochází k jeho snižování. Zatímco v roce 1984 pobírala CSU od státu v rámci „*Wahlkampfkostenerstattung*“ asi 13,7 milionu DM z celkových příjmů ve výši 43,4 mil. DM (tj. asi 31,6 %), bylo to v roce 1994 již 27,2 mil. z celkových 67,8 mil. DM (40,0 %), ovšem v novém tisíciletí (2008) se příjem ze spolkové pokladny opět poměrně snížil: 11,3 mil. eur z celkových 50,2 mil. eur (22,3 %). Zajímavější je podíl členských příspěvků, který se

¹³¹ Deutscher Bundestag: Die staatliche Parteienfinanzierung, Stand: 23. August 2011. Berlin: Deutscher Bundestag, 2011, s. 1-4, http://www.bundestag.de/bundestag/parteienfinanzierung/die_staatliche_parteienfinanzierung/staatl_partei_finanz.pdf, staženo 29.4.2012.

¹³² BPB: Einnahmen der Parteien, <http://www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland/42237/einnahmen>, staženo 29.4.2012.

¹³³ Elmar Wiesendahl: *Parteien*. Frankfurt am Main: Fischer, 2006, s. 112-116.

dlouhodobě snižuje a je vyrovnáván rostoucími příjmy prostřednictvím finančních darů fyzických i právnických osob. V roce 1984 získávala CSU z členských příspěvků celých 33,9 % svých zisků (14,6 mil. DM), o deset let později to bylo již 27,0 % (18,3 mil. DM), v roce 2008 pak 18,9 % (9,6 mil. eur). Naopak výše finančních darů vzrostla z 28,6 % (12,4 mil. DM) v roce 1984 po stagnujících 26,5 % (17,9 mil. DM) v roce 1994 na 34,7 % (17,5 mil. eur) v roce 2008.

Problémem darů je skutečnost, že naprostá většina z nich pochází od neznámých dárců. Pokud jde o známé dárcy, získala CSU podle serveru *Parteispenden-Watch*, provozovaným deníkem *Die Tageszeitung* („taz“), v roce 2010 nejvíce peněz od Svazu kovodělného a elektrotechnického průmyslu (*Verband der Bayerischen Metall- und Elektroindustrie e.V.*): 320 000 eur. Následovala automobilka *BMW Bayerische Motorenwerke AG* s 178 581,72 eury, výrobce solárních panelů *IBC Solar AG* s 90 000 eury, pojišťovna *Allianz SE* s 60 001 eury, Svaz bavorského chemického průmyslu (*Verein der Bayerischen Chemischen Industrie e.V.*) s 53 tisíci eur, automobilka *Daimler AG* ze sousedního Bádenska-Württemberska s rovnými 40 tisíci, Bavorský svaz stavebního průmyslu (*Bayerischer Bauindustrieverband e.V.*) s 35 400 eur a další donátoři s částkami pod 30 000 eur.¹³⁴

Jiný pohled nabízí absolutní čísla: státní příspěvek nejprve (1984-1994) narostl téměř na dvojnásobek, poté (1994-2008) vzhledem ke slabším volebním výsledkům poklesl; členské poplatky rostou, ale jen pozvolna a upadající tendencí; hodnota darů vykazuje nejvyšší růst, a to zejména v období posledních dvaceti let, přičemž celkově se výše prostředků získaných touto formou od roku 1984 téměř ztrojnásobila.¹³⁵

Tato stručná analýza financování CSU ukazuje, že obrat ke státu, který Katz a Mair považují za hlavní znak kartelizace politických stran, v Německu nastal již dávno před tím, než se o konceptu kartelové strany začalo vůbec mluvit – nejpozději v roce 1967, kdy bylo posvěceno státní spolufinancování stran. Toto financování z veřejných zdrojů přitom na jednu stranu pochopitelně vzhledem k velikosti a počtu voličů zvýhodňuje zavedené strany, na druhou stranu nevylučuje ze hry hráče nové – nejlepším příkladem jsou němečtí zelení, jimž se podařilo se v Bavorsku i na spolkové úrovni etablovat i v době údajného „kartelu“

¹³⁴ Parteispenden-Watch: Liste 2010, <http://taz.de/Parteispenden-Watch/!t200/#parteispenden-karte>, staženo 29.4.2012.

¹³⁵ Rechenschaftsberichte 2008 der im Bundestag vertretenen Parteien, BT Drucksache 17/630, s. 199, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/17/006/1700630.pdf>, staženo 29.4.2012; Rechenschaftsberichte 1984 der im Bundestag vertretenen Parteien, BT Drucksache 10/4104 (neu), s. 18-19, <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btd/10/041/1004104.pdf>, staženo 29.4.2012; Rechenschaftsberichte 1994 der im Bundestag vertretenen Parteien, BT Drucksache 13/3390, s. 52, <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btd/13/033/1303390.pdf>, staženo 29.4.2012.

tradičního trojlístku stran. Nápadné jsou naopak rostoucí zisky z darů, o nichž ovšem teorie stranického kartelu mlčí. Lze je interpretovat tak, že strana reaguje na klesající jistotu voličské i členské přízně obratem ke kapitálu – poté, co si již státní přízeň do značné míry dlouhodobě zajistila.

2.2.2 Rakouská ÖVP

2.2.2.1 Historický vývoj, ideové a programové rysy, vnitřní organizace

Rakouská ÖVP nezapře svým rakouským patriotismem, důrazem na křesťanství a svou neokorporativní vnitřní strukturou značné ideové, organizační a personální kontinuity se svou meziválečnou předchůdkyní CSP – Křesťansko-sociální stranou (*Christlich-soziale Partei*). Stejně tak stranický systém mezi- a poválečného Rakouska vykazuje společné rysy: existenci dvou velkých stran a vysokou míru koncentrace stranického systému. Přesto byla ÖVP v rozhodujících ohledech novou stranou: stranou s novým, západnějším a především pozitivním chápáním demokracie, stranou sociálně integrační, otevřenou vůči liberalismu, vnitřně heterogenní, stranou odporující zkompromitovanému klerikalismu a austrofašismu, jichž byla CSP nositelkou. Ve svém hospodářském programu se po prvních letech tápání přihlásila k sociálně-tržnímu hospodářství, což bylo také novinkou oproti hospodářsky antiliberální CSP, a postupně se stala stranou s ekonomickou kompetencí. V padesátých letech se rakouští lidovci profilovali vůči koaličním socialistům jako jasně pravicová strana označující se za „stranu pokrokového středu“. Podstatný rozdíl vykazoval také stranický systém – kulturu kooperace namísto vyhrocené konkurence.¹³⁶

Z hlediska vnitřní struktury se vyznačuje ÖVP jedním zásadním specifickým, a tím je její decentralizovaná a federální struktura. Konstitutivními články strany jsou stranické suborganizace (*Teilorganisationen*), z nichž dvě dokonce vznikly ještě před vlastní stranou. Těchto šest suborganizací tak vzhledem k federální struktuře státu, již strana kopíruje (9 spolkových zemí), tvoří celkových 54 „substran“; pokud bychom vzali v úvahu jen tři nejvýznamnější suborganizace, pak jde přinejmenším o 27 subsystémů s vysokou mírou autonomie, tedy jakousi „koalicí *sui generis*“.¹³⁷

¹³⁶ Nick: *Schwesterparteien...*, s. 61; Chorherr: *Eine kurze Geschichte...*, s. 10-26.

¹³⁷ Nick: *Schwesterparteien...*, s. 112-113; Luther: *Must what goes up...*, s. 56-57.

Hned v prvních svobodných volbách na sklonku roku 1945 získala ÖVP absolutní většinu hlasů a až do roku 1969 obsazovala post kancléře. V roce 1966 zopakovala úspěch roku 1945 a získala absolutní většinu hlasů podruhé.¹³⁸ Tyto volební výkony včetně mimořádně velké členské základny rakouským lidovcům nezavdávaly mnoho důvodů k revizi vnitrostranické struktury ani k programovým změnám. ÖVP byla masovou stranou s početně vysokou mírou stranické participace. Změny na sebe ale nenechaly dlouho čekat. Volby v roce 1969 skončily porážkou a odchodem do opozice – ÖVP podle Thomase Chorgherra tehdy ignorovala společenské změny a nedokázala najít kandidáta, který by se vyrovnal lídrovi socialistů Bruno Kreiskému. Porážka vyústila ve zdlouhavou vnitrostranickou personální debatu, která vedla k několikerému vystřídání stranického předsedy. V salcburském programu z roku 1972 se strana – ve snaze najít protipól vůči úspěšnému austrokeynesianismu SPÖ – vyhranila více doprava a v rámci přechodu k typu *Volkspartei* se otevřela i nevěřícím (program namísto katolické víry hovoří o „společně sdíleném humanistickém náhledu na člověka“).¹³⁹

Z hlediska organizace se však změnilo poměrně málo. Moc a autonomie suborganizací se ukázala být natolik neotřesitelnou, že se reformy vnitrostranické struktury dařilo prosazovat jen velmi těžko. Klaus von Beyme napsal ve svých *„Parteien in westlichen Demokratien“* (1982) v tomto kontextu, že se ÖVP vzhledem ke své vnitřní struktuře vystavuje nebezpečí oligarchizace: „In der ÖVP wird die demokratische Willensbildung der Mitglieder schon im Vorfeld, bei der Wahl der Obmänner in den der Partei angeschlossenen Bünden unterbrochen, die zum Teil Ex-officio-Mitglieder der Parteiexekutive sind. [...] Der Wille der Mehrheit der Parteimitglieder wird durch die Machtblöcke verzerrt.“ Pluralistická struktura strany vede k proporčním (konkordančním) řešením, které mají za cíl uspokojení subsystémů, nikoli však uspokojení voličů.¹⁴⁰

V roce 1979 nastoupil do čela strany předseda Alois Mock, který posílil roli stranické centrály (primát centra nad suborganizacemi) a prosadil přímé volby předsednictev strany (zemských a spolkového) – skončila tedy praxe, kdy skutečně volen byl pouze příslušný předseda (*Parteiobmann*), zatímco zástupci náleželi předsednictvu skrze svůj úřad v suborganizacích (*ex officio*).¹⁴¹ To byla významná novinka, nicméně představovala jen první, malý krok na cestě k větší vnitrostranické demokracii. Druhou novinkou bylo zavedení

¹³⁸ Chorgherr: *Eine kurze Geschichte...*, s. 10-26.

¹³⁹ Tamtéž, s. 51-55.

¹⁴⁰ Klaus von Beyme: *Parteien in westlichen Demokratien*, München: Piper, 1982, s. 292; Luther: *Must what goes up...*, s. 56.

¹⁴¹ Nick: *Schwesterparteien...*, s. 113-116.

stranických „primárek“, experimentálně na sklonku sedmdesátých let, definitivně v několika zemích od první poloviny devadesátých let (Horní a Dolní Rakousy, Tyrolsko), a to i pro občany mimo okruh členů strany – ÖVP tak reflektovala postupný přechod od členské k voličské straně.¹⁴²

I přes návrat k moci v roce 1986 se nedá hovořit o tom, že by se strana poučila z nové situace a přizpůsobila by své fungování proměně společnosti (rozpad sociálních milieů, sekularizace) a voličů (aktivní občanství namísto poddanské loajality). K ziskům z šedesátých let se již nevrátila a návrat k vládě nebyl dán schopností strany přesvědčit voliče o jejich kvalitách, jako spíš celkovou únavou společnosti z dlouhé vlády socialistů, jejíž hospodářská politika od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let přestávala fungovat, a opožděným příchodem renesance pravicových stran a (neo)liberalismu v Evropě osmdesátých let. Po krátkém vzepjetí na přelomu tisíciletí (1995-2007 předsednictví a 2000-2007 vláda Wolfganga Schüssela) se straně nepodařilo odvrátit nepříznivé trendy ve voličské i členské přízni. Obsahově se rakouští lidovci v Schüsselově éře profilovali neoliberalně-konzervativně (slogan „*Mehr privat – weniger Staat*“) s odpovídající sociální a fiskální politikou (např. penzijní reforma, reforma pracovního trhu snížení veřejného zadlužení) včetně negativních projevů jako je růst nezaměstnanosti, které vedly ke snížení popularity strany.¹⁴³

2.2.2.2 Členové a voliči

Mimořádné postavení ÖVP z hlediska velikosti členské základny souvisí jednak se specifickým typem rakouské konkordanční demokracie, jednak se stavovskou tradicí rakouského státu a rakouské katolické církve. Lidovci jsou v Rakousku stranou s nejhustší sítí místních organizací, přičemž jejich síla tkví zejména v solidním ukotvení strany v malých obcích. Odsud se také rekrutuje tradiční, dnes již však početně značně oslabená, přesto stále významná část voličů i členů lidové strany: sedláků a rolníků. Členství ve straně je přímé i nepřímé, drtivá většina členů však straně přináleží prostřednictvím některé (resp. několika) ze šesti suborganizací, které požívají značnou autonomii a v nichž se odehrává většina vnitrostranického života: *Österreichischer Arbeitnehmerinnen- und Arbeitnehmerbund* (ÖAAB, suborganizace pro zaměstnance), *Österreichischer Wirtschaftsbund* (ÖWB, suborganizace pro živnostníky a podnikatele), *Österreichischer Bauernbund* (ÖBB,

¹⁴² Pelinka: *Vom Glanz...*, s. 56.

¹⁴³ Srov. např. Mario Becksteiner: „Die Neoliberalisierung Österreichs“, *Perspektiven* 1 (2007), <http://www.perspektiven-online.at/2007/09/29/die-neoliberalisierung-oesterreichs/>, staženo 10.5.2012.

suborganizace sedláků a zemědělců), *Junge Volkspartei* (JVP, suborganizace pro mládež), *ÖVP-Frauen* (ÖFB, suborganizace pro ženy) a *Österreichischer Seniorenbund* (ÖSB, suborganizace pro seniory); podíl přímých členů tvoří méně než 1 %.¹⁴⁴

Celkový počet členů se zakládá na odhadech a snaha o jeho přesné určení naráží na několik problémů: zdvojená a vícenásobná členství (zejména se často překrývá členství v jedné ze tří „profesních“ suborganizací typu *Wirtschaftsbund* s členstvím v některé z ostatních tří suborganizací zakládající se na vymezení věkem či pohlavím – např. *ÖVP-Frauen*), rozdílné definice členství (kmenový člen – rodinný člen), rozdílná dostupnost a metodika údajů (časová, funkční i prostorová) a všeobecná inkonzistence či dokonce protichůdnost údajů. Při prostém součtu údajů všech šesti suborganizací by bylo možno například v roce 1995 předpokládat členství neuvěřitelných 1,1 milionu osob. Reálný odhad, který zohledňuje pouze členství v „profesních“ suborganizacích, hovoří – podle metody výpočtu – maximálně asi o 630 000 členech (ÖAAB + ÖBB + ÖWB), minimálně asi o 430 000 členech (85 % ze součtu ÖAAB + ÖBB + ÖWB).¹⁴⁵ V roce 2002 udává Thomas Chorherr ve svých krátkých dějinách ÖVP také 630 000 členů (maximální údaj).¹⁴⁶ To je přibližně stejný počet, jakým společně disponují CDU a CSU v sousedním desetkrát větším Německu. Vyjádřeno v procentech ve vztahu k obyvatelstvu je 7,5 % všech rakouských obyvatel členy ÖVP.¹⁴⁷

Jaké jsou však trendy vývoji členské základny a její demografické struktury? Nápadný je postupný pokles celkového počtu, který se v maximální variantě v sedmdesátých a první polovině osmdesátých let blížil hranici tři čtvrtě milionu osob (minimální varianta: přes půl milionu osob), aby do poloviny devadesátých let klesl pod hranici 600 000 (maximální varianta) resp. 450 000 členů (minimální varianta).¹⁴⁸ Zatímco členství v pěti ze šesti suborganizací od poloviny osmdesátých let stagnuje či klesá, stoupá podíl členů svazu seniorů (ÖSB). Členství v druhé nejvýznamnější suborganizaci – svazu zaměstnanců, ÖAAB, pokleslo vůbec nejvíce ze všech suborganizací a věrně kopíruje vývoj ukazatele pro stranu jako celek, což nedává straně z hlediska budoucího vývoje členské základny příliš pozitivní vyhlídky.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Ulram / Plasser / Müller: *Wähler und Mitglieder...*, s. 183.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 185-186.

¹⁴⁶ Chorherr: *Eine kurze Geschichte...*, s. 39, 87.

¹⁴⁷ K 1.1.2012 žilo v Rakousku 8,44 mil. osob. Srov. Statistik Austria: Bevölkerungszahl Österreichs stieg 2011 um rund 36.200 Personen (Pressemitteilung), 15.2.2012, http://www.statistik.at/web_de/presse/061801, staženo 10.5.2012.

¹⁴⁸ Ulram / Plasser / Müller: *Wähler und Mitglieder...*, s. 185-186.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 185-186.

Typický člen ÖVP je podle reprezentativního průzkumu z roku 1993 muž (69 %) ve věku nad 60 let (podíl nejstarších členů se zvyšuje, v roce 1993 to bylo 32 %, naopak podíl mladších klesá – 1993: 18 %) se základním či středoškolským vzděláním bez maturity (1993: 56 %; naopak podíl maturantů byl pouze 11 %, podíl vysokoškolsky vzdělaných 3 %). Mezi povoláními dominovali důchodci (28 %), následovaní zaměstnanci a úředníky (22 %), sedláky (20 %) a ženami v domácnosti (17 %).¹⁵⁰ Novější hodnoty se v době sepsání práce nepodařilo zajistit, nicméně lze vzhledem k demografickým změnám předpokládat navýšení podílu penzionistů a s ohledem na proměny struktury zaměstnanosti pravděpodobně i osob samostatně výdělečně činných (na úkor zaměstnanců).

Pokud se jedná o voliče ÖVP, je profil obdobný: nadreprezentováni jsou (oproti společnosti jako celku) zejména sedláci a osoby samostatně výdělečně činní, přičemž podíl druhé jmenované skupiny od poloviny osmdesátých let stoupá, naopak u osob činných v primárním sektoru klesá (1970: 14 % obyvatelstva v zemědělském sektoru, 1999: 3 %).¹⁵¹ Rozdílem mezi členskou a voličskou základnou je skutečnost, že zatímco mezi členy převažují muži, u voličů představují dlouhodobě větší skupinu ženy – jejich podíl činí asi 56 % a v průběhu let zůstává prakticky stabilní. Na rozdíl od poválečných let roste podíl zaměstnanců, kteří nepatří do původního jádra voličské základny ÖVP – v polovině devadesátých let šlo o více než čtvrtinu všech voličů. Dále vzrůstá podíl osob v neproduktivním věku a dokumentuje postupné stárnutí voličské základny, které jde ruku v ruce s poklesem podílu mladých lidí na voličstvu strany: „Die Zeitreihe 1955 bis 1994 weist gleichzeitig einen steigenden Pensionistenanteil an der ÖVP-Wählerschaft auf. Dem entspricht eine Veränderung in der Altersstruktur der ÖVP-Wählerschaft: der Anteil an Über-60jährigen stieg von 1978 bis 1994 von einem Viertel auf ein Drittel; zugleich fiel der Prozentsatz der Unter-30jährigen von 22 Prozent (1978) auf 16 Prozent (1994). Dies bedeutet eine zunehmende (Über-)Alterung der ÖVP-Wählerschaft: in den siebziger Jahren entsprach die Altersstruktur der ÖVP-Wähler grosso modo jener der Gesamtbevölkerung; in den neunziger Jahren sind die älteren Jahrgänge vergleichsweise über- und die jüngeren Jahrgänge vergleichsweise unterrepräsentiert.“¹⁵²

Tyto změny však neodrážejí jen proměny struktury rakouské společnosti, ale i proměnu atraktivitu strany pro různé společenské skupiny. V šedesátých a sedmdesátých letech se lidovci v rámci strategie rozšíření *hunting fields* (což přesně odpovídá typu

¹⁵⁰ Ulram / Plasser / Müller: *Wähler und Mitglieder...*, s. 188-189.

¹⁵¹ Pelinka / Rosenberger: *Österreichische Politik...*, s. 34.

¹⁵² Ulram / Plasser / Müller: *Wähler und Mitglieder...*, s. 173.

Volkspartei / catch-all) otevřeli širšímu publiku voličů. Změny struktury společnosti (redukce primárního sektoru a sekularizace) tak vyrovnala lovením voličských hlasů mezi zaměstnanci (nová střední vrstva) a dělníky – tedy v milieu konkurenční SPÖ. Od poloviny osmdesátých let však – s výjimkou voleb z roku 2002 – nastává eroze voličské přízně u všech volebních skupin včetně lidí v postproduktivním věku. V letech 1986-1994 přišla ÖVP mezi všemi skupinami obyvatelstva o 10 až 20 % voličů. Tyto ztráty šly, jak ukazují data průzkumů institutů *Fessel* a *GfK*, zejména ve prospěch populistické FPÖ.¹⁵³

Změny se týkají také volebních bašt. Lidová strana má zastoupení ve všech spolkových zemích a dominantní je tradičně v západních a severních zemích s vysokým podílem venkovských oblastí. Dodnes jsou to Horní a Dolní Rakousy, Tyrolsko a Vorarlbersko – zde ÖVP již po celou dobu trvání druhé republiky drží post zemského hejtmana; do roku 2004 tomu tak bylo i na Salcbursku a do zemských voleb v roce 2005 i ve Štýrsku, přičemž se ÖVP zatím nepodařilo tyto své „kmenové země“ dobýt zpět.¹⁵⁴ Ani ve čtyřech zbývajících zemích však nezůstala pozice ÖVP neotřesená – s výjimkou Vorarlberska, kde má absolutní většinu, vládne vždy prostřednictvím koaličních vlád.

2.2.2.3 *Financování*

Vzhledem k mimořádně vysokému počtu členů byla ÖVP dlouhou dobu na státu nezávislá, podobně jako SPÖ. I tak ale obě strany v sedmdesátých letech – podle vzoru sousedního Německa a pravděpodobně s ohledem na zvyšující se náklady na volební kampaně a jejich profesionalizaci – schválily zákony, které rozšířily nepřímé a zavedly přímé financování politických stran.¹⁵⁵ Nejprve přijala v roce 1972 Národní rada spolkový zákon o podpoře vzdělávání občanů v oblasti politických stran a publicistiky (*Bundesgesetz über die Förderung staatsbürgerlicher Bildungsarbeit im Bereich der politischen Parteien sowie der Publizistik*), čímž dala vzniknout „politickým akademiím“ parlamentních stran – obdobě německých „politických nadací“. Tak vznikla „*Politische Akademie der ÖVP*“, vzdělávající za státní prostředky občany a mládež pod taktovkou lidové strany.¹⁵⁶ S účinností od roku 1976 pak následoval tzv. *Parteiengesetz*, který upravuje přímé financování stran a zavádí příspěvky

¹⁵³ Tamtéž, s. 176.

¹⁵⁴ Die ÖVP will ihr Stammland zurück, *Wiener Zeitung* 9.1.2009, http://www.wienerzeitung.at/dossiers/wahlen/oesterreich/247318_Die-OeVP-will-ihr-Stammland-zurueck.html, staženo 10.5.2012; Hausgemacht, *FAZ* 3.10.2005, <http://www.faz.net/aktuell/politik/glosse-politik-hausgemacht-1293594.html>, staženo 10.5.2012.

¹⁵⁵ Pelinka: *Vom Glanz...*, s. 50-51.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 50.

na práci s veřejností a příspěvek na kampaň pro volby do Národní rady (později i do Evropského parlamentu).¹⁵⁷ Argumentováno bylo transparentností této formy financování (na rozdíl od darů neznámých dárců), nezávislostí stran, tj. obtížnou neúžitelností politických stran ve prospěch cizích zájmů (opět na rozdíl od sponzoringu) a dále rovností soutěže mezi stranami (skutečností je, že z počátku ze státního financování nejvíce těžila tehdy okrajová FPÖ).¹⁵⁸

Mezi další formy nepřímého financování ze strany státu, vyjma již jmenovaných politických akademií, patří v Rakousku financování parlamentních klubů (*Klubfinanzierungsgesetz*), dále platy politiků na vysokých politických funkcích, z nichž obvykle jejich příjemci část odvádí do stranické pokladny, či možnost bezplatného předvolebního vysílání ve veřejnoprávních médiích.¹⁵⁹

Úkol zhodnotit pro účely této práce vývoj financování ÖVP v posledních zhruba třiceti letech se vzhledem k velmi nepřehledným a vzájemně neporovnatelným zprávám o hospodaření (*Rechenschaftsberichte*)¹⁶⁰ ukázal být veskrze nesnadným. Především je vzhledem naprosté netransparentnosti údajů prakticky nemožné hodnotit celkové příjmy – není jasné, zda jsou uváděny příjmy zemských organizací ÖVP. Členské poplatky strana neuvádí vůbec, pravděpodobně vzhledem k tehdy výhradně nepřímému členství skrze stranické suborganizace. Snad vůbec nejnepřehlednější je situace ohledně darů a nepřímých darů: Hubert Sickinger, který se stranickému financování podrobně věnuje, uvádí ve své studii v příslušné kolonce pro ÖVP pouze údaj „trojmístná suma v milionech šilinků“.¹⁶¹

Lepší vodítko poskytují prostředky, které ÖVP získává přímo od státu v rámci *Parteiengesetz*: V roce 1978 to bylo 25,2 milionů šilinků, do roku 1984 podpora stoupla na 35,3 milionů, o dva roky později (1986) již činila 50,5 milionů¹⁶² a v roce 1998 celých 57 milionů (ve volebních letech se jedná o ještě vyšší příjmy).¹⁶³ Objem příjmů ze státní pokladny tedy dlouhodobě roste, ačkoli voličská podpora strany mezitím rapidně klesla.

To bude ústřední výpověď, na niž se tato práce vzhledem k nedostatečným údajům o financování bude muset omezit. Objem státního i nestátního (dary) financování roste. Na

¹⁵⁷ Pelinka / Rosenberger: *Österreichische Politik...*, s. 144-145.

¹⁵⁸ Pelinka: *Vom Glanz...*, s. 51-53.

¹⁵⁹ Pelinka / Rosenberger: *Österreichische Politik...*, s. 145.

¹⁶⁰ Barbara Wicha: „Parteienfinanzierung in Österreich.“ In: Anton Pelinka / Fritz Plasser (Hg.): *Das österreichische Parteiensystem*. Wien / Köln / Graz: Böhlau, 1988, s. 498.

¹⁶¹ Hubert Sickinger: „Überlegungen zur Reform der österreichischen Parteienfinanzierung.“ In: *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 31 (2002), s. 75, http://www.hubertsickinger.com/download/OeZP-2002_H1_sickinger.pdf, staženo 10.5.2012.

¹⁶² Wicha: *Parteienfinanzierung...*, s. 515.

¹⁶³ Sickinger: *Überlegungen zur Reform...*, s. 75. (1 € = 13,7603 ATS, tj. 1 mld. ATS odpovídá téměř 73 000 €.)

přelomu tisíciletí hradila ÖVP – podobně jako SPÖ – ze státních prostředků (*Parteiengesetz* a *Klubfinanzierungsgesetz*) asi 70 % svých výdajů; u menších stran to bylo ještě více (FPÖ: 80 %, zelení: 90 %).¹⁶⁴ Vzhledem k nadále vysokému počtu členů (v případě ÖVP a SPÖ) a tudíž značným obnosům, které stranám přinášejí členské příspěvky, se jedná o velmi vysoké podíly.

Tomuto pozorování dává za pravdu mimo jiné i zpráva Rady Evropy z ledna 2012, podle níž je podíl státního financování na jednoho voliče v Rakousku s odstupem nejvyšší v celé Evropě. Zároveň neexistují omezení pro přijímání sponzorských darů, přičemž strany coby jejich příjemci nejsou nuceny zveřejňovat jména dárců, což svádí ke korupci. Jak uvádí jmenovaná zpráva, mají stranické *Rechenschaftsberichte* nízkou výpovědní hodnotu, nezohledňují zemské pobočky stran ani svazové organizace a nejsou veřejně přístupné na internetu.¹⁶⁵ S odvoláním na monografii jmenovaného Sickingera¹⁶⁶ napsal týdeník *Die Zeit* v roce 2009: „Im Vergleich zum Bruttoinlandsprodukt und zur Entwicklung der Einkommen stieg die Parteienfinanzierung in Österreich weit überproportional, zwischen 1980 und 2009 um ganze 569 Prozent im Bund und um 512 Prozent in den Bundesländern. 2009 werden die Gesamteinnahmen der österreichischen Parteien 294 Millionen Euro betragen. Angesichts von nicht erfassten Unter- und Nebenorganisationen, Beteiligungen, Kostenauslagerungen, Umwegfinanzierungen und nicht öffentlichen Spendenflüssen sind die Rechenschaftsberichte der Parteien jedoch kaum das Papier wert, auf dem sie stehen. Eine unabhängige Kontrollbehörde, die wie in den meisten EU-Staaten die Einnahmen der Parteien und ihre widmungsgemäße Verwendung prüft, gibt es nicht.“ Sickinger také upozorňuje na naprosto neúměrnou cenu státního financování stran v Rakousku porovnání se sousedním Německem: rakouské strany jsou totiž relativně, ale i v absolutních číslech dražší – a to i přes skutečnost, že je Rakousko z hlediska počtu obyvatel desetinásobně menší než Spolková republika.¹⁶⁷

V reakci na tvrdou kritiku ze strany médií, a odborníků a veřejnosti představila rakouská koaliční spolková vláda (SPÖ-ÖVP) v dubnu 2012 balíček právních opatření (*Transparenz-Paket*), který má současnou vysoce nepřehlednou situaci změnit. Otázka zapojení zemských organizací a suborganizací (svazů) však byla ještě na přelomu dubna a května 2012 předmětem dalších jednání.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Pelinka: *Vom Glanz...*, s. 52.

¹⁶⁵ Europarat (GRECO - Groupe d'Etats contre la corruption): Evaluierungsbericht über die Transparenz der Parteienfinanzierung in Österreich, 2011, <http://bka.gv.at/DocView.axd?CobId=46238>, staženo 10.5.2012.

¹⁶⁶ Srov. Hubert Sickinger: *Politikfinanzierung in Österreich*. Wien: Czernin, 2009.

¹⁶⁷ Der Bauch der Republik, *Die Zeit* 20.8.2009, <http://www.zeit.de/2009/35/A-Parteiengeld/komplettansicht>, staženo 10.5.2012.

¹⁶⁸ Transparenz-Paket: Intensive Verhandlungen in Koalitions-Arbeitsgruppe, *Der Standard* 19.4.2012, <http://derstandard.at/1334795639753/Transparenz-Paket-Intensive-Verhandlungen-in-Koalitions-Arbeitsgruppe>, staženo 10.5.2012; Bei ihrer Klausur am Kahlenberg hat sich die Regierung auf ein Transparenzpaket geeinigt -

2.3 Porovnání a vyhodnocení výsledků

2.3.1 Postmateriální společnost: Bavorsko versus Rakousko

2.3.1.1 Bavorská a rakouská společnost – porovnání

Bavorsko a Rakousko spojuje nejen společný jazyk, většinové katolické vyznání a příslušnost k (jiho)německému kulturnímu okruhu, ale i některé obdobné rysy kultury politické. Obě oblasti se vyznačují specifickým státním uvědoměním, a ačkoli Rakousko je dnes samostatným státem a Bavorsko součástí Spolkové republiky, musely si obě společnosti v minulých dvou stoletích opakovaně klást otázku, kde na kontinuu mezi vlastní bavorskou – resp. rakouskou – a celoněmeckou („velkoněmeckou“) identitou se nalézají. Zatímco v Rakousku souhrou historických okolností a zkušeností dnes jednoznačně převažuje národní i státní identita rakouská, Bavorsko se stále na oné pomyslné linii nalézá kdesi uprostřed. Vědomí bavorské svébytnosti je stále silné a projevuje se v mnoha symbolech, tradicích a postojích – přesto si autor na základě poznatků z literatury (s odkazem zejména na Andreama Kiesslinga) i četných osobních zkušeností s Bavorskem a jeho obyvateli dovolí tvrdit, že se *Freistaat* v rozhodujících ohledech nalézá spíše na cestě k oné celoněmecké identitě, s bavorským regionalismem jako významnou, nicméně druhotnou identitou.

Jak Bavorsko (SRN), tak i Rakousko jsou *Parteienstaaty* – tedy země, v nichž politické strany mají širší společenskou i mocenskou úlohu než například v anglosaských demokraciích. V obou oblastech se setkáme se sklony k federalismu, regionalismu a proporčním řešením; obě se dlouhodobě vyznačovaly hospodářským růstem, politickou, stranickou a voličskou stabilitou stejně velkým podílem stranické organizovanosti a vysokou volební účastí. V obou společnostech dochází v osmdesátých letech k proměnám, které se projevují snížením zájmu občanů-voličů organizovat se v politických stranách a účastnit se voleb. Dochází k dekoncentraci stranického systému – v Bavorsku končí predominance CSU, v Rakousku slábne duopol ÖVP-SPÖ; na scéně se objevují noví hráči, například strany zelených, dále Svobodní voliči v Bavorsku a zejména FPÖ resp. BZÖ v Rakousku.

Existují však i značné rozdíly. Hovoříme-li o politické kultuře a jejích specifikách, pak jistě v širším měřítku platí například to, že jak Rakousko, tak Bavorsko uplatňuje některá

mit Fragezeichen, *Wiener Zeitung* 27.4.2012,
http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/politik/oesterreich/454115_Freie-Sicht-in-die-Parteikassen.html,
staženo 10.5.2012.

proporční řešení – rozdíl mezi nimi spočívá v míře a rozsahu takovýchto řešení. Zde lze vyzorovat, že v rakouském případě jsou některá jinak společná specifika přítomna podstatně výrazněji: silný proporcionalismus se odráží ve velkých koalicích a sociálním partnerství, znatelnější je také důraz na decentralizaci a zároveň organizovanost společnosti prostřednictvím politických stran a hospodářských svazů neokorporativního charakteru. Také rakouský *Parteienstaat* je co do rozsahu a moci podstatně mohutnější než bavorský (resp. německý). I míra predominance duopolu ÖVP-CSU ve společnosti a politice je vzhledem k parametrům politického a socioekonomického systému v porovnání s predominancí bavorské CSU vyšší – jakkoli tomu volební výsledky na první pohled nenasvědčují.

Proces změny však evidentně postihuje obě země. Tyto posuny jsou viditelné zejména tehdy, srovnáme-li období před rokem 1986 a po něm. Volební účast v obou zemích klesá. Při volbách do Národní rady v Rakousku z hodnot nad 90 % oprávněných voličů (do roku 1986 včetně) k hodnotám těsně pod 80 % (volby 2006 a 2008); v Bavorsku při volbách do zemského parlamentu z hodnot nad 70 % k necelým 60 % (volby 2003 a 2008) – tedy v obou případech desetiprocentní úbytek. Podobně klesá volební účast i při volbách do Evropského parlamentu v obou zemích, při komunálních volbách a v Rakousku při volbách prezidentských. Stejně tak se snižuje podíl obyvatel, kteří jsou členy nějaké politické strany. Ztráty zaznamenávají zejména největší, dlouhodobě etablované strany: v Bavorsku CSU (a SPD, FDP), v Rakousku ÖVP a SPÖ. CSU ztratila mezi lety 1990 (tehdy dosáhla nejvyšší členské základny ve své historii) a 2010 asi 20 % všech členů; ÖVP mezi lety 1979 (maximální stav v historii) a 2005 asi 12 % členů.¹⁶⁹ Zisky si naopak přičítají nové strany, zejména zelení (v obou sledovaných oblastech), v Bavorsku *Freie Wähler*, v Rakousku FPÖ resp. BZÖ. Počet voličů vstupujících do nových stran je přitom nižší nežli počet těch, kteří strany opouštějí. Celkový stupeň organizovanosti tedy klesá, v celoevropském kontextu je však nadále vysoký, zejména v případě Rakouska – to platí i o výše popsaném vývoji na elektorální rovině. Ukazatele pro Rakousko je však nutno posuzovat opatrně, neboť souvisí se specifiky tamní politické kultury (patronáž stran nad obyvateli, neokorporativní struktury, tradice povinné účasti u některých voleb, která byla od osmdesátých let postupně rušena apod.).

Z hlediska parlamentní arény, tedy roviny systému politických stran, dochází k viditelné dekoncentraci, tedy fragmentaci a pluralizaci systému politických stran: v Bavorsku v roce 2008 končí dosavadní dominantní pozice CSU, v Rakousku rokem 1999

¹⁶⁹ Výpočet autora na základě údajů z kap. 2.1 a 2.2.

predominance duopolu ÖVP-SPÖ. Změny lze pozorovat již od jmenovaného roku 1986, kdy se do bavorského zemského sněmu i rakouské Národní rady poprvé dostali zelení. Přechod k multipartismu je v Rakousku doprovázen také postupným oslabováním konkordančních prvků ve prospěch klasického plně soutěživého pojetí demokracie.

Na základě našeho pozorování je tedy možné konstatovat, že jak v bavorské, tak v rakouské společnosti probíhají obdobné procesy změn, a pokud mezi nimi panuje velký rozdíl, tak se jedná o *míru* změn spíše než vlastní povahu změn.

2.3.1.2 Postmateriální společnost? – vyhodnocení

Implikují výše popsané procesy alespoň částečné etablování postmateriální společnosti v Bavorsku a Rakousku? Vstupní podmínky, které udává Roland Inglehart ve své teorii proměny hodnot a postmaterialismu jako zásadní pro realizaci této „tiché revoluce“, jsou většinou splněny. Bavorsko i Rakousko se těší dlouhodobě v zásadě pozitivní hospodářské situaci. Mimo jiné i díky politice sociálního státu dospěla v sedmdesátých letech většina obyvatelstva do stádia plošné materiální saturace, která neměla (nemá) v dějinách lidstva obdoby. Tento materiální dostatek byl doprovázen explozí nemateriálního statku, jímž bylo vzdělání. Generace narozené od padesátých let dvacátého století tak zažily nejen trvalý růst a blahobyt, ale byl jim také umožněn přístup ke kvalitnímu, často vysokoškolskému vzdělání. V polovině osmdesátých let, kdy bylo první „blahobytné“ poválečné generaci narozené v letech 1950 až 1965 mezi 20 a 35 lety, se začaly odehrávat největší změny na politické mapě Bavorska a Rakouska od koncentračních procesů padesátých let – patřilo mezi ně nenadálé oslabení tradičních stran, vzestup stran nových, úpadek voličské i členské přízně, růst zájmu o nová témata apod.

V těchto ohledech se výsledky našeho zkoumání shodují s Inglehartovou teorií. Problémem je interpretace změn (či naopak projevů stagnace), které do Inglehartova obrazu nezapadají. Proč většina stran dominujících politickému spektru i nadále vyznává materiální hodnoty? Inglehart by to pravděpodobně vysvětlil tím, že proces proměny hodnot zatím nepokročil dostatečně. Jiná interpretace zní, že se strany (a společnost) některých materiálních hodnot vzdát nechtějí. Proč dochází k radikalizaci části společnosti, přinejmenším v Rakousku, projevující se zvýšením xenofobie a příklonem ke stranám typu FPÖ a BZÖ? A může k obdobnému vývoji i v Bavorsku? Lze tyto změny zdůvodnit hospodářskou recesí a přílivem imigrantů, podporují tyto faktory návrat materialismu? A jak interpretovat úpadek

volební účasti – jedná se o projev postmaterialismu, nespokojenosti vzdělaných, přehnané spokojenosti, či nezájmu nižších vrstev?

Zde se ukazuje hlavní nedostatek Inglehartovy teorie – její bipolární, černobílé pojetí. Pokud by teorie postmaterialismu platila bezvýhradně, muselo by postmateriální smýšlení ve společnosti hrát podstatně větší roli než je tomu ve skutečnosti – vždyť v současnosti patří mezi příslušníky saturované generace poválečných přes 60 % bavorských i rakouských voličů.¹⁷⁰ Proto výsledky práce nasvědčují, že se kritici Ingleharta, kteří namísto „černo-bílé“ proměny hodnot považovali za pravděpodobnější *hodnotovou syntézu* materiálních i postmateriálních postojů, se svými tvrzeními přiblížili skutečným poměrům blíže, než to dokázala být revoluční a přínosná, nicméně příliš zjednodušující Inglehartova teorie.

2.3.2 Kartelizace politických stran: CSU versus ÖVP

2.3.2.1 CSU a ÖVP – porovnání

Podobně jako Bavorsko a Rakousko, i místní významné politické subjekty z rodiny křesťansko-demokratických stran – bavorští křesťanští sociálové a rakouští lidovci – sdílí mnohé společné charakteristiky. Obě strany vznikly v poválečné době a navazovaly na tradici křesťansko-demokratických stran, jež se v Evropě začaly rodit na konci 19. a počátku 20. století jako odezva na papežskou encykliku *Rerum novarum* z roku 1891, a na strany místních honorací. Obě se zřekly klerikálních a klerofašistických tendencí a přihlásily se k demokracii, ke křesťanským hodnotám a k sociálně-tržnímu hospodářství. Od přelomu šedesátých a sedmdesátých let se CSU i ÖVP jakožto *catch-all parties* názorově otevřely širším skupinám obyvatel, což jim přineslo další členy i voliče. Obě strany zažily dlouhá léta stabilně vysoké voličské i členské přízně a obě byly nuceny se nejpozději od konce osmdesátých let vypořádávat s vnitřními i vnějšími problémy. Přesto se dlouhodobě účastní vlády: CSU je nepřetržitě od konce druhé světové války s výjimkou krátkého období v padesátých letech trvale dominantní a vládnoucí silou na bavorském politickém poli, ÖVP se o tuto pozici dělí s konkurenční SPÖ, přičemž i během šestnácti let strávených formálně v opozici (1970-1986) se na základě konkordančních a proporcčních mechanismů (sociální

¹⁷⁰ Statistik Austria: Statistisches Jahrbuch 2012, kap. 2: Bevölkerung, s. 49, http://www.statistik.at/web_de/static/k02_054401.pdf, staženo 13.5.2012; Bayrisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung: Demografisches Profil für den Freistaat Bayern, s. 5, <https://www.statistik.bayern.de/statistik/byrbz/09.pdf>, staženo 13.5.2012.

partnerství) podílela na moci ve státě. U obou stran byl na přelomu tisíciletí patrný příklon k neoliberalní hospodářské doktríně, což je stálo část voličské přízně a znamenalo postupnou ztrátu části dosavadních pozic v letech 2006/2008. Obě strany se musí coby reprezentantky vládních garnitur vypořádávat s problémem časté nemožnosti plnit vysoká očekávání voličů tváří v tvář zákonitostem globalizované – a tudíž mimo moc stran ležící – světové ekonomiky.

Odlišná je zejména vnitřní struktura stran. Ačkoli CSU vykazuje určité znaky vnitřní proporcionality, rozhodně v tomto směru není tak daleko jako rakouská ÖVP. Lidová strana se vyznačuje nepřímým členstvím přes své suborganizace, které jsou základními články strany. Tato vnitrostranická decentralizace vede (spolu s dalšími celospolečenskými faktory) na jednu stranu k výjimečně silnému zakotvení strany ve společnosti (členská základna je oproti CSU trojnásobná, přitom počet obyvatel Rakouska je nižší: Bavorsko početně odpovídá zhruba jedenapůlnásobku Rakouska), na druhou stranu brzdí vnitrostranickou demokracii a tím i přirozenou obrodu a modernizaci strany (ta u CSU probíhá plynuje již od padesátých let), čímž ji vystavuje hrozbě oligarchizace.

Jak Bavorsko (SRN), tak Rakousko zavedlo v šedesátých, resp. sedmdesátých letech státní financování stran, jehož rozsah od té doby trvale roste a CSU i ÖVP jako místní dominantní politické síly z této formy financování dlouhodobě profitují. Zejména v Rakousku je objem státního financování eklatantní – a jak upozorňují kritici, spolu s netransparentními pravidly pro stranické hospodaření a přijímání sponzorských darů vytváří prostor pro korupci. V případě CSU sice procentuální podíl státního příspěvku klesá, v absolutních číslech však roste; i tak ale získává ÖVP ze státní kasy neúměrně vyšší částky nežli CSU.

Z hlediska vývoje členské základny se jak bavorští křesťanští sociálové, tak rakouští lidovci potýkají s obdobnými problémy a evidentně se nalézají na cestě od členské k voličské straně. Obě strany zasahuje odliv členů a celkové stárnutí členské základny. Sice platí, že v evropském kontextu jsou tyto počty stále vysoké, ovšem vzhledem ke značnému podílu osob v postproduktivním věku (u obou stran se jedná o třetinu až polovinu členů) a naopak nezájmu mladší generace nelze v nejbližší budoucnosti očekávat změnu negativního trendu. Obdobné výpovědi platí i o voličích.

2.3.2.2 Kartelizace politických stran? – vyhodnocení

Pokusme se nyní zjistit, do jaké míry souhlasí Katzova a Mairova teorie kartelizace politických stran – tedy reakce stran na změny společnosti – s našimi zjištěními o změnách v CSU a ÖVP. Kartelové strany podle obou autorů vznikají ze stran typu *catch-all*

(*Volkspartei*) obratem těchto stran ke státu (jako reakce na nedostatek zdrojů ve společnosti a ze strany voličů/členů); druhou význačnou vlastností je spolupráce s ostatními stranami v zájmu kolektivního přežití – stranický kartel.

Pro kartelizaci obou sledovaných stran svědčí zejména forma jejich financování: jak CSU, tak ÖVP se společně s dalšími vládnoucími stranami (stranou) zasadily o státní financování stran a jeho postupné rozšiřování. Tím dochází v žargonu Katze a Maira ke kolonizaci a manipulaci státu ve prospěch stran. Co však nesouhlasí, jsou motivy pro tento obrat ke státu: zatímco oba autoři jej staví do souvislosti s nedostatkem zdrojů, čímž mají na mysli finanční podporu (členské příspěvky, dary) i myšlenkovou oporu a aktivní odezvu obyvatel-voličů, v případě Bavorska i Rakouska tento obrat nastává již v šedesátých a sedmdesátých letech, v době, kdy se obě strany těší stabilní podpoře voličů i členů a kdy ještě nedosáhly svých vrcholných úspěchů – tedy o patnáct až dvacet let dříve, než říká teorie. Možnou odpověď, proč tomu tak bylo, lze hledat v preventivním zajištění stran proti případným budoucím hrozbám či zkrátka ve využití situace příznivé pro tento krok (ostatně již sama existence *Parteienstaatu* a jeho parametry představují podmínky vhodné pro zavedení státního financování). Ani tato odpověď nás však vzhledem k jasnému nesouladu s předpoklady kartelizační teorie nemůže zcela uspokojit.

Přezkoušejme nyní druhý projev kartelizace: mezistranická spolupráce v zájmu kolektivního přežití a zamezení vstupu nových hráčů na politické pole. V případě Rakouska byla nadstandardní mezistranická spolupráce ÖVP-SPÖ charakteristickým znakem celé druhé republiky s výjimkou období Schüsselovy koaliční vlády ÖVP-FPÖ na přelomu tisíciletí (2000-2007). Konkordanční kartel duopolu ÖVP-SPÖ vznikl prakticky ihned v druhé polovině čtyřicátých let a udržel se i navzdory dlouhé neexistenci velké koalice (1966-1986) přinejmenším do roku 1999/2000, aby se navrátil v obnovené velké koalici, jež vládne Rakousku od roku 2007. V rakouském případě se tedy znovu ukazuje, že kartelové mechanismy existují již déle, než teorie kartelové strany. Zároveň nelze pomocí této teorie vysvětlit, proč namísto pokračování velké koalice ÖVP-SPÖ došlo v letech 2000-2007 k dočasné „dekartelizaci“ formou vlády ÖVP-FPÖ kancléře Wolfganga Schüssela.

Bavorští křesťanští sociálové na vybudování kartelu vzhledem k vlastní predominanci pravděpodobně neměli zájem, protože si strana byla svými úspěchy dlouhá léta jistá a po úspěšné absorpci konkurence na pravé straně politického spektra v Bavorsku dlouhodobě neexistoval protivník, který by CSU mohl znatelně ohrozit (na rozdíl od ÖVP, jež měla v Rakousku v SPÖ podobně silného protihráče). Ani v současnosti, po roce 2008, kdy CSU

musela ukončit dlouhou éru predominance v parlamentní aréně, zatím nic nenaznačuje vzniku novodobého kartelu.

Z hlediska údajného zamezení vstupu nových hráčů na politický trh kartelová teorie selhává zcela: nejen v Rakousku, ale i v Bavorsku se novým stranám více či méně daří penetrovat do politické arény – podpory se jim paradoxně dostalo právě díky státnímu financování stran. To se týká strany zelených v Bavorsku (SRN) i Rakousku a rakouské FPÖ, která se dokonce načas stala rovnocenným partnerem – a soupeřem – lidové strany a jež vděčí svému vzestupu zejména podpoře SPÖ v sedmdesátých letech. Jak píše Anton Pelinka, mocenský duopol ÖVP-SPÖ tak v době své největší dominance promarnil možnost prostřednictvím změny volebního systému přejít na „westminsterský model“ demokracie s většinovým volebním systémem a střídáním dvou dominantních stran u moci, jako jej zvykem v anglosaských zemích.¹⁷¹ Rakousko mělo pro tuto změnu z hlediska volebních výsledků do počátku osmdesátých let nejlepší předpoklady – dnes již nikoliv.

Docházíme tak k překvapivému výsledku, že rakouské politické strany prošly kartelovým obdobím – podobně, jak jej popisovali Katz a Mair – již dlouho před tím, než byla teorie kartelizace formulována. V Bavorsku nebyla kartelizace dlouhou dobu logickým východiskem tamní situace a nenastává ani dnes. Podobně jako v sousedním Rakousku se i bavorský stranický systém vydává namísto cesty kartelizace cestou otevřené demokratické soutěže, která s sebou přináší parlamentní multipartismus a do budoucnosti možná i netradiční vládní koalice, podobně jako byla černo-modrá koalice ÖVP-FPÖ v letech 2000-2007 v rakouské Národní radě.

¹⁷¹ Pelinka: *Vom Glanz...*, s. 61.

Závěr

Již dlouho se na pomezí politologie, sociologie a historie hovoří o krizi či proměně stran a o proměně společnosti. Pátrat po společném původci těchto vysoce zajímavých, živých a pro budoucnost stranických systémů a celých společností soudobé Evropy zásadních trendů napadlo autora této práce po první vlně studia materiálů o bavorské a rakouské politice posledních třiceti let. Cesta, na niž se vydal, byla trnitá a plná překážek – asi jako každá cesta k sepsání diplomové práce. V tomto případě spočívala první překážka v nepřehledném množství relevantní literatury a v otázce, kterou z ní zvolit k četbě a co z této četby pro účely práce využít. Věřím, že se mi podařilo sestavit reprezentativní seznam literatury, zohledňující jak základní teoretické práce klasiků a průřez příslušnou literaturou nutnou pro porozumění problematice sledovaných stran a oblastí, tak i vhodné statistiky, kvalitní odborné články a ilustrativní informace ze seriózních médií, po nichž bylo nutno sáhnout zejména tehdy, když se nedostávalo dostatečně aktuální literatury k vývoji posledních deseti, patnácti let. Druhou překážkou byl výběr faktů, témat, kritérií. V rámci prostoru, který práce tohoto formátu dává, zdaleka nebylo možné zaměřit se na všechny dostupné údaje – proto bylo nutné množství informací pečlivě filtrovat a vybírat jen relevantní a zároveň pro předmět práce ilustrativní fakta. Pak ještě zbývá zmínit „trny“ na této cestě – jejich bodnutí se projevovala v občasném zoufalém hledání potřebných dat v internetové informační změti a v neustále se vracejících pochybách o smyslu práce, když „vše již přece bylo řečeno, napsáno a vyzkoumáno“. I tak pro mě sepsání této práce bylo z hlediska porozumění bavorské a rakouské politice i některým politologickým a sociologickým problémům současné doby velmi obohacující zkušeností. Proto doufám, že stejně se při četbě vedlo i mému čtenáři.

Cílem teoretické části (kap. 1) této práce bylo poskytnout východiska pro zkoumání bavorské a rakouské společnosti a místních významných křesťansko-demokratických stran – bavorských křesťanských sociálů (CSU) a rakouských lidovců (ÖVP) – s důrazem na postmaterialistickou proměnu hodnot společnosti jak ji formuloval Roland Inglehart (1.1) a na proces kartelizace podle Richarda S. Katze and Petera Maira (1.2). Hlavním úkolem práce bylo pokusit se procesy, které se v bavorských a rakouských politických stranách a společnostech odehrávají, vysvětlit pomocí obou teorií. V empiricko-analytické části (kap. 2) došlo za tímto účelem k prozkoumání některých pro tyto teorie stěžejních parametrů obou společností a stran. Tematická těžiště kapitoly, která měla za cíl ověřit proměny společnosti směrem k postmaterialismu (2.1), spočívala v politické kultuře, volebním chování obyvatel,

organizaci obyvatel-voličů ve stranách a vývoji stranického systému. Kapitola věnovaná vývoji stran a jejich kartelizaci (2.2) se zaměřila nejprve na historický vývoj stran, jejich ideové a programové rysy a organizaci, dále na charakteristiku a vývoj členské a voličské základny a konečně na stranické financování s důrazem na otázku financování ze strany státu. Na základě těchto informací došlo v závěrečné kapitole práce (2.3) ke srovnání situace v Bavorsku a Rakousku, resp. v CSU a ÖVP, a k evaluaci teoretických předpokladů a empiricko-analytických zjištění.

Vraťme se nyní k otázkám a hypotézám, jež jsme si položili v úvodu práce. Nyní, po blízkém seznámení s vývojem bavorské i rakouské společnosti a obou tamních křesťansko-demokratických stran, bychom měli být schopni podat kvalifikovanou odpověď na tyto otázky a usoudit, zda naše hypotézy byly správné, či mylné.

(1) Nejprve jsme si kladli otázku po obdobnosti a příbuznosti procesů změn odehrávajících se v posledních třiceti letech v Bavorsku a Rakousku. Naše hypotéza zněla, že vzhledem k některým z globálního hlediska podstatným analogiím je více než pravděpodobné, že se jedná o podobné procesy. Po prozkoumání terénu těchto změn – bavorské i rakouské společnosti a bavorské CSU i rakouské ÖVP – můžeme říci, že jsme se v této hypotéze nemýlili. Obě sledované společnosti prošly v poválečné době i přes určité rozdíly v zásadě podobným vývojem: postfašistická společnost, okupace, demokratický vývoj, odvrácení hrozby diktatury, hospodářský zázrak, hospodářské zpomalení od poloviny sedmdesátých let, destabilizace stranických systémů od poloviny osmdesátých let. Také obě sledované politické strany staví na stejných hodnotách a náleží do společné evropské rodiny křesťansko-demokratických stran. Viditelné změny jak v případě Bavorska, tak Rakouska nastávají od roku 1986, kdy do bavorského *Landtagu* i rakouské Národní rady vstupují strany zelených a CSU i ÖVP postupně začínají ubývat voliči i členové. V roce 2000 pak přechodně končí predominantní duopol ÖVP-SPÖ v Rakousku (který se vrací roku 2007, avšak v oslabené podobě) a s rokem 2008 končí bezmála padesátiletá éra absolutní většiny CSU v bavorském zemském sněmu a tím i predominance křesťanských sociálů v bavorském stranickém systému. Pochopitelně existují i značné rozdíly, ty však nespočívají v povaze změn, nýbrž v míře, jakou se prosazují. Příbuznost je možno dokázat i na tom, jak se Rakousko se svou tradicí konkordance v posledních letech postupně přibližuje Bavorsku a jeho konkurenčnímu pojetí demokracie.

(2) Cílem druhé otázky bylo dojít k alespoň předběžnému závěru o tom, kam sledované strany směřují – zda k úpadku, či k setrvání v pozici významných parlamentních stran díky adaptaci na nové prostředí a na změněné podmínky. I zde dávají výsledky práce za

pravdu spíše počáteční hypotéze: strany se nové situaci přinejmenším částečně přizpůsobují a nadále hrají v bavorské i rakouské politice významnou roli. Integraci nových témat (např. zelená politika) a otevřením se novým skupinám voličů (nevěřící) reagují podle logiky *catch-all* na nové trendy v obyvatelstvu. Mnohé změny jsou však zčásti blokovány či přinejmenším zpožděny snahou zalíbit se i tradiční, obvykle většinou starší klientele, a dále – zejména v případě ÖVP – postupující oligarchizací stran, která znesnadňuje, ba přímo znemožňuje vnitřní stranickou modernizaci a demokratizaci. O adaptaci ve smyslu kartelizace svědčí rozsáhlý systém státního financování stran, z něhož ovšem netěží jen velké, tradiční strany, nýbrž i jejich menší konkurence z řad nových hráčů na politickém hřišti. Dalším argumentem podporujícím tezi adaptace je fakt, že se obě strany nadále zásadní mírou podílí na vládě. Nicméně budoucnost se při pohledu na ukazatele o členské i voličské základně jeví velmi nejistá a je možné, že dosavadní tempo změn nebude příštím voličům stačit. Dalším negativním faktorem je skutečnost, že národní státy – a s nimi i politické strany – už často nestačí na výzvy, které přináší globalizované světové hospodářství a europeizovaná politika, a tudíž nejsou schopny plnit očekávání, jež na ně voliči kladou.

(3) Třetí otázka, již jsme si předsevzali prostřednictvím této práce zodpovědět, se týkala existence souvislosti mezi nástupem postmaterialistického smýšlení ve společnosti a kartelizací politických stran. Tentokrát se zdá, že naše hypotéza byla mylná. Teoretická souvislost sice existuje: dlouhodobá existence státu blahobytu vede k postmateriálnímu smýšlení v něm socializovaných generací a tím k proměně voličů; na proměnu voličů reagují politické strany a kartelizují se, aby zajistily svou další existenci. Skutečnost však ukázala, že strany se sice mění, nicméně nedochází nutně ke kartelizaci (Bavorsko/CSU), případně dokonce kartelizace nastala již dříve, a to za absence postmaterialismu (případ Rakouska/ÖVP). To poukazuje na jisté slabiny obou teorií, jež jdou na vrub jejich autorů Ingleharta, Katze a Maira; slabina nedostatečné vzájemné kompatibility obou teorií pak jde na účet autora této práce, který mezi nimi souvislost viděl, ale realita – přinejmenším bavorsko-rakouská – jej musela přinejmenším v tomto případě přesvědčit o opaku.

Dokázaly tedy v práci užití teoretické koncepty objasnit dění v rakouské a bavorské společnosti, resp. v tamních křesťansko-demokratických stranách CSU a ÖVP? Nikoli ve všech ohledech. To ovšem nepřekvapí, neboť se jedná o modely, ideální typy. Ty by měly v sociálních vědách sloužit jako pomůcka, jako nástroj k uchopení a interpretaci reality či historické materie, což by zpětně mělo umožnit se s těmito teoriemi kriticky vypořádat. Pokud se toto podařilo v předkládané práci, pak splnila přinejmenším svůj základní účel.

Summary

This master thesis deals with the topics of postmaterialist society, value change and the occurrence of cartel parties in Bavaria and Austria since the end of the World War II. The main goal is to examine whether there is any link between these processes and to compare the situation and development in both the Bavarian and Austrian Societies and in two dominant local political parties – CSU (Christian Social Union of Bavaria) and ÖVP (Austrian People's Party).

Both societies have been undergoing a broad process of change since 1945: they have experienced sustainable economical growth, a rise of standards in terms of education, and thus, as Roland Inglehart argues, a value change and a switch to at least partly postmaterial society. At the same time, however, there has been much more public disapproval towards the official policies, the number of people going to the polls has sunk and so has the number of people who are likely to become involved in politics and party politics especially. Yet the root of this change is not the people being disinterested in politics rather them expressing their regret about the lack of possibilities to pursue social change by classic ways of political participation. Parallel to these developments, the big catch-all parties, such as CSU and ÖVP, have been losing their voters and members. Both CSU and ÖVP belong to the family of European Christian democrat parties and have been dominant in their countries for most of the time since 1945. Following the cartel party theory of Richard S. Katz and Peter Mair, they are both supposed to transform from catch-all parties to cartel parties. The latter are typically less voter and member-bound and instead they search for resources by colonising the state (eg. by state party funding) and building a cartel – a coalition of parties that formally stand in opposition towards each other, but in reality they cooperate in order to stay in power and ensure their collective survival.

As the thesis shows, first, the processes taking place both in Bavaria and Austria are very similar – in spite of certain differences in the countries' political culture (eg. Austrian consociational democracy versus Bavarian competitive democracy model). Even the gradual loss of voters' interest in these parties start in the same time: the mid-1980s. Yet, the parties don't seem to be disappearing from the political battlefields. Despite the problems and the rise of new competitors (such as the Green parties), they still rule their countries and play an important role in local politics. Thus, they partly managed to adapt to the new circumstances, particularly in terms of party funding. Anyway, they did not fully follow the pattern of cartelisation to pursue this adaptation. This proved the link between postmaterialist change

and the development to cartel party to be only partly valid. However, it is not the goal of theories to explain certain social or historical processes completely, rather they are supposed to help explaining and understanding them. And this – in spite of certain deficiencies – is definitely the case of postmaterialism, value change and cartel party theories in terms of the post-WWII change of both Bavarian and Austrian parties and societies.

Seznam literatury

Monografie, sborníky a články z odborných časopisů

- Petra Bauer-Kaase / Max Kaase: „Werte und Wertewandel – ein altes Thema und eine neue Facette.“ In: Galler, Heinz P. Galler / Wagner, Gerd (Hrsg.): *Empirische Forschung und wirtschaftspolitische Beratung. Festschrift für Hans-Jürgen Krupp zum 65. Geburtstag*. Frankfurt/Main, New York: Campus Verlag, 1998, <http://www.diw.de/sixcms/detail.php/81790>, staženo 16.3.2012.
- Mario Becksteiner: „Die Neoliberalisierung Österreichs“, *Perspektiven* 1 (2007), <http://www.perspektiven-online.at/2007/09/29/die-neoliberalisierung-oesterreichs/>, staženo 10.5.2012.
- Klaus von Beyme: *Parteien in westlichen Demokratien*, München: Piper, 1982.
- Thomas Chorherr: *Eine kurze Geschichte der ÖVP*. Wien: Ueberreuter, 2005.
- Russell J. Dalton / Martin P. Wattenberg (eds): *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Klaus Detterbeck: *Der Wandel politischer Parteien in Westeuropa. Eine vergleichende Untersuchung von Organisationsstrukturen, politischer Rolle und Wettbewerbsverhalten von Großparteien in Dänemark, Deutschland, Großbritannien und der Schweiz, 1960-1999*. Opladen: Leske & Budrich, 2002.
- Roland Inglehart: „Changing Paradigms in Comparative Political Behavior.“ In: Finifter, Ada W. (ed.): *Political Science. The State of the Discipline*. Washington, D. C., 1983.
- Roland Inglehart: *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*. Princeton: Princeton University Press, 1990.
- Roland Inglehart: „Postmaterialism.“ In: Joel Krieger (ed.): *The Oxford Companion to Politics of the World*. Oxford University Press: Oxford, 1993.
- Roland Inglehart: *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press, 1977.
- Richard S. Katz a Peter Mair: „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party“, *Party Politics*, Vol. 1, No. 1 (1995).
- Andreas Kießling: *Die CSU. Machterhalt und Machterneuerung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.
- Otto Kirchheimer: „Der Wandel des westeuropäischen Parteiensystems.“ In: *Politische Vierteljahresschrift*, 1 (1965).
- Robert Kriechbaumer / Franz Schausberger: *Volkspartei – Anspruch und Realität. Zur Geschichte der ÖVP seit 1945*. Wien / Köln / Weimar: Böhlau, 1995.
- Abraham Maslow: „A Theory of Human Motivation.“ *Psychological Review*, 50 (1943), <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>, staženo 15.3.2012.
- Alf Mintzel: „Die Christlich Soziale Union in Bayern.“ In: Alf Mintzel, Heinrich Oberreuter (Hrsg.): *Parteien in der Bundesrepublik Deutschland*. Bonn: BPB, 1992.
- Alf Mintzel: *Die CSU. Anatomie einer konservativen Partei 1945-1972*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1978.
- Alf Mintzel: *Die Volkspartei. Typus und Wirklichkeit*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1984.
- Kay Müller: *Schwierige Machtverhältnisse. Die CSU nach Strauß*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.
- Rainer Nick: *Schwesterparteien. CDU, CSU und ÖVP. Ein Vergleich*. Innsbruck: Inn-Verlag, 1984.

- Oskar Niedermayer: *Die Parteien nach der Bundestagswahl 2005*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008.
- Kurt R. Luther: "Must what goes up always come down? Of pillars and arches in Austria's political architecture." In: Kurt R. Luther / Kris Deschouwer (eds): *Party Elites in Divided Societies. Political Parties in Consociational Democracy*. London: Routledge, 1999.
- Anton Pelinka: *Vom Glanz und Elend der Parteien. Struktur- und Funktionswandel des österreichischen Parteiensystems*. Innsbruck, StudienVerlag, 2005.
- Anton Pelinka / Sieglinde Rosenberger: *Österreichische Politik: Grundlagen – Strukturen – Trends*. Wien: WUV-Universitätsverlag, 2000.
- Fritz Plasser: *Parteien unter Streß. Zur Dynamik der Parteiensysteme in Österreich, der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinigten Staaten*. Wien: Böhlau, 1987.
- Thomas Poguntke: *Parteiorganisation im Wandel. Gesellschaftliche Verankerung und organisatorische Anpassung im europäischen Vergleich*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2000.
- Hans-Jürgen Puhle: *Parteienstaat in der Krise: Parteien und Politik zwischen Modernisierung und Fragmentierung. Vortrag vom 23.5.2001*. Edition Wiener Vorlesungen im Rathaus, Band 92. Wien: Picus, 2002.
- Wolfgang Rudzio: *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen: Leske + Budrich, 2000.
- Giovanni Sartori: *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: CDK, 2005.
- Hubert Sickinger: „Überlegungen zur Reform der österreichischen Parteienfinanzierung.“ In: *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 31 (2002), http://www.hubertsickinger.com/download/OeZP-2002_H1_sickinger.pdf, staženo 10.5.2012.
- Emmerich Tálos: „Sozialpartnerschaft. Austrokorporatismus am Ende?“ In: Herbert Dachs / Peter Gerlich / Herbert Gottweis et al. (Hg.): *Politik in Österreich. Das Handbuch*. Wien: Manz, 2006, http://www.wip-online.org/public/143/talos_sozialpartnerschaft.pdf, staženo 11.5.2012.
- Karl Vocelka: *Geschichte Österreichs. Kultur – Gesellschaft – Politik*. München: Heyne Sachbuch, 2002.
- Barbara Wicha: „Parteienfinanzierung in Österreich.“ In: Anton Pelinka / Fritz Plasser (Hg.): *Das österreichische Parteiensystem*. Wien / Köln / Graz: Böhlau, 1988.
- Elmar Wiesendahl: *Parteien*. Frankfurt am Main: Fischer, 2006.
- Marcel Winter: *Parteienmonitor Aktuell: Die Bundesvereinigung FREIE WÄHLER*. Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung, 2011, http://www.kas.de/wf/doc/kas_29805-544-1-30.pdf?111222153156, staženo 28.4.2012.

Webové stránky

- Bayrisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung: Demografisches Profil für den Freistaat Bayern, <https://www.statistik.bayern.de/statistik/byrbz/09.pdf>, staženo 13.5.2012.
- Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung: Europawahlen, <http://www.wahlen.bayern.de/europawahlen/index.php>, staženo 28.4.2012.
- Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung: Landtagswahlen, <http://www.wahlen.bayern.de/landtagswahlen/>, staženo 28.4.2012.

- Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung: Schaubild Wahlbeteiligung und Stimmenanteile, <http://www.wahlen.bayern.de/kw/schaub1-2008.pdf>, staženo 28.4.2012.
- Bundesministerium für Inneres: Bundespräsidentenwahl 2010, <http://wahl10.bmi.gv.at/>, staženo 8.5.2012.
- Bundesministerium für Inneres: Die Wahl des Bundespräsidenten am 4. Mai und 8. Juni 1986, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/bundespraes/historisches/BPW_1986.pdf, staženo 8.5.2012.
- Bundesministerium für Inneres: Nationalratswahl 1999, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/1999/start.aspx, staženo 8.5.2012.
- Bundesministerium für Inneres: Nationalratswahl 2002, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/2002/start.aspx, staženo 8.5.2012.
- Bundesministerium für Inneres: Nationalratswahl 2006, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/2006/End_Gesamt.aspx, staženo 8.5.2012.
- Bundesministerium für Inneres: Nationalratswahl 2008, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/2008/End_Gesamt.aspx, staženo 8.5.2012.
- Bundesministerium für Inneres: Nationalratswahlen, http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/, staženo 8.5.2012.
- Bundeszentrale für politische Bildung: Einnahmen der Parteien, <http://www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland/42237/einnahmen>, staženo 29.4.2012.
- Bundeszentrale für politische Bildung: Parteien In Deutschland – Mitgliederentwicklung, <http://www.bpb.de/themen/1YML48,0,Mitgliederentwicklung.html>, staženo 28.4.2012.
- Centrum für Angewandte Politikforschung, LMU München: Landtagswahl Bayern 2003, <http://www.landtagswahl-bayern.lmu.de/lwb/de/trends/bayern/index.html>
- Deutscher Bundestag: Die staatliche Parteienfinanzierung, Stand: 23. August 2011. Berlin: Deutscher Bundestag, 2011, http://www.bundestag.de/bundestag/parteienfinanzierung/die_staatliche_parteienfinanzierung/staatl_partei_finanz.pdf, staženo 29.4.2012.
- Die Linke: Mitgliederzahlen, <http://www.die-linke.de/partei/fakten/mitgliederzahlen/mitgliederzahlen20072010/> a <http://www.die-linke.de/partei/fakten/mitgliederzahlen/>, staženo 28.4.2012.
- Europarat (GRECO – Groupe d'Etats contre la corruption): Evaluierungsbericht über die Transparenz der Parteienfinanzierung in Österreich, 2011, <http://bka.gv.at/DocView.axd?CobId=46238>, staženo 10.5.2012.
- Forum Politische Bildung: Wahlbeteiligung, http://www.politischebildung.com/pdfs/30_wahlbet.pdf, staženo 8.5.2012.
- Freiheitliche Partei Österreichs: Parteiprogramm der FPÖ: Unser Herz schlägt rot-weiß-rot, http://www.fpoe.at/fileadmin/Content/portal/PDFs/2012/2012_parteiprogramm_web.pdf, staženo 11.5.2012.
- Hanns-Seidel-Stiftung: Mitgliederentwicklung der CSU, <http://www.hss.de/fileadmin/media/downloads/ACSP/CSU-Mitgliederentwicklung.pdf>, staženo 29.4.2012.

- Christlich-soziale Union in Bayern: Klare Werte, http://www.csu.de/partei/klare_werte/index.htm, staženo 29.4.2012.
- Land Oberösterreich: Wahlbeteiligung in Oberösterreich seit 1960, http://www.land-oberoesterreich.gv.at/cps/rde/xchg/SID-084573B6-7127DF78/ooe/hs.xsl/95941_DEU_HTML.htm, staženo 8.5.2012.
- Land Salzburg: LTW 2009 – Salzburg (Land) inkl. Brief-/Wahlkartenwähler, http://www.salzburg.gv.at/20003stat/wahlen/lw/ergebnisse/salzburg_2_4_2009_1.htm, staženo 8.5.2012.
- Landtagswahl am 28. September 2008: Wahlbeteiligung und Wählerverhalten nach Alter und Geschlecht – Repräsentative Wahlstatistik, http://www.wahlen.bayern.de/lw2008/reprae-schaubi_1-6.pdf, staženo 29.4.2012.
- ÖDP Wiki: Bundesparteitag 2012, http://wiki.oedp.de/wiki/Bundesparteitag_2012.1/Delegierte, staženo 28.4.2012.
- Parteispenden-Watch: Liste 2010, <http://taz.de/Parteispenden-Watch/!t200/#parteispenden-karte>, staženo 29.4.2012.
- Rechenschaftsberichte 1984 der im Bundestag vertretenen Parteien, BT Drucksache 10/4104 (neu), <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btd/10/041/1004104.pdf>, staženo 29.4.2012.
- Rechenschaftsberichte 1994 der im Bundestag vertretenen Parteien, BT Drucksache 13/3390, <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btd/13/033/1303390.pdf>, staženo 29.4.2012.
- Rechenschaftsberichte 2008 der im Bundestag vertretenen Parteien, BT Drucksache 17/630, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/17/006/1700630.pdf>, staženo 29.4.2012.
- Sozialdemokratische Partei Deutschlands, Mitgliederbestand, http://alt.spd.de/de/pdf/mitglieder/Mitgliederbestand_091231.pdf, staženo 28.4.2012.
- Statistik Austria: Bevölkerungszahl Österreichs stieg 2011 um rund 36.200 Personen (Pressemitteilung), 15.2.2012, http://www.statistik.at/web_de/presse/061801, staženo 10.5.2012.
- Statistik Austria: Statistisches Jahrbuch 2012, kap. 2: Bevölkerung, http://www.statistik.at/web_de/static/k02_054401.pdf, staženo 13.5.2012.
- Wahlen, Wahlrecht und Wahlsysteme: Ergebnisse der Landtagswahlen in Bayern, <http://www.wahlrecht.de/ergebnisse/bayern.htm>, staženo 10.5.2012.

Novinové články

- Bayerischer Landrat Michael Adam: Schwul, evangelisch, Sozialdemokrat, *taz.die tageszeitung* 26.11.2011, <http://www.taz.de/!82788/>, staženo 29.4.2012.
- Bei ihrer Klausur am Kahlenberg hat sich die Regierung auf ein Transparenzpaket geeinigt – mit Fragezeichen, *Wiener Zeitung* 27.4.2012. http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/politik/oesterreich/454115_Freie-Sicht-in-die-Parteikassen.html, staženo 10.5.2012.
- CSU verliert 24.000 Mitglieder, *Süddeutsche Zeitung* 21.2.2012, <http://www.sueddeutsche.de/bayern/-verlassen-partei-csu-verliert-viele-mitglieder-1.1289153>, staženo 28.4.2012.
- Der Bauch der Republik, *Die Zeit* 20.8.2009, <http://www.zeit.de/2009/35/A-Parteiengeld/komplettansicht>, staženo 10.5.2012.
- Die ÖVP will ihr Stammland zurück, *Wiener Zeitung* 9.1.2009, http://www.wienerzeitung.at/dossiers/wahlen/oesterreich/247318_Die-OeVP-will-ihr-Stammland-zurueck.html, staženo 10.5.2012.

- Freie Wähler bedrohen CDU/CSU, *Rheinische Post Online* 19.10.2008, <http://www.rp-online.de/politik/deutschland/freie-waehler-bedrohen-cdu-csu-1.2303293>, staženo 28.4.2012.
- Grüne: Klausurtagung – 1000 neue Mitglieder in Bayern. *Süddeutsche Zeitung* 21.1.2011, <http://www.sueddeutsche.de/bayern/gruene-klausurtagung-die-csu-hat-schiss-vor-uns-1.1049143-2>, staženo 28.4.2012.
- Hausgemacht, *FAZ* 3.10.2005, <http://www.faz.net/aktuell/politik/glosse-politik-hausgemacht-1293594.html>, staženo 10.5.2012.
- OB-Stichwahlen in Bayern: Eschenbacher gewinnt in Freising, *Süddeutsche Zeitung* 25.3.2012, <http://www.sueddeutsche.de/bayern/ob-stichwahlen-in-bayern-eschenbacher-gewinnt-in-freising-1.1317522>, staženo 29.4.2012.
- Piratenpartei: Landesverband Bayern: <http://piratenpartei-bayern.de/2012/04/27/landesverband-bayern-hat-bereits-uber-6-000-mitglieder/>, staženo 28.4.2012.
- Transparenz-Paket: Intensive Verhandlungen in Koalitions-Arbeitsgruppe, *Der Standard* 19.4.2012, <http://derstandard.at/1334795639753/Transparenz-Paket-Intensive-Verhandlungen-in-Koalitions-Arbeitsgruppe>, staženo 10.5.2012.
- Wieviele Mitglieder haben die österreichischen Parteien jeweils? *Der Standard* 31.10.2008, <http://derstandard.at/1224776617579/Wieviele-Mitglieder-haben-die-oesterreichischen-Parteien-jeweils>